

Dbg. – H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit 1-4*, Tafeln. Berlin, 1876–1905.

Ehrend 1976 – H. Ehrend, *Speyerer Münzgeschichte*. Speyer, 1976.

Gaetens 1934 – R. Gaetens, *Der Fund von Ludwiscze: ein Schatz deutscher und skandinavischer Denare des XI. Jahrhunderts*. Halle 1934.

Giesen 2008 – K. Giesen, Überlegungen zum Typ Dannenberg 1311. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 95, 2008, 65–83.

Hatz – V. Hatz, Zur Frage der Otto-Adelheide-Pfennige. Versuch einer Systematisierung auf Grund des schwedischen Fundmaterials. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis* 1. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 9. Stockholm, 1961, 107–51.

Hatz 1968 – G. Hatz, Tieler Denare des 11. Jahrhunderts in den schwedischen Funden. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis* 2. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 19. Stockholm, 1968, 97–190.

Hbg – P. Hauberg, *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*. Kgl. Danske Videnskab. Selsk. Skrifter, 6. Række. hist. o. filos. Afd. V. 1. København, 1900.

Häv. – W. Hävernich, *Die Münzen von Köln. Die Münzen und Medaillen von Köln* 1. Köln, 1935.

Ilisch 1984/1985 – L. Ilisch, Münzgeschenke und Geschenk Münzen in der mittelalterlichen islamischen Welt. *Münstersche Numismatische Zeitung* XIV, 2, 1984, 7–12; XIV, 3, 1984, 15–24; XIV, 3, 1984, 27–34; XV, 1, 1985, 7–12.

Ilisch 1983/4 – P. Ilisch, Zur Datierung der in nordischen Funden vorkommenden ottonischen Münzen von Köln. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1983/84 (1990), 123–144.

Ilisch 1990 – P. Ilisch, Friesische Prägungen des Grafen Wichmann. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 77 (1990), 5–25.

Ilisch 2014 – P. Ilisch, Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. II: Die Münzprägung im südwestlichen Niederlothringen und in Fländern im 10. und 11. Jahrhundert. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100 Special, 2014.

Joseph 1906 – P. Joseph, Die Münzen von Worms nebst einer münzgeschichtlichen Einleitung. Darmstadt, 1906.

Kellner 1974 – H.-J. Kellner, Die frühmittelalterliche

Münzprägung in Würzburg. Beiträge zur Münzkunde Würzburgs 1. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 24. Jg. 1974, 109–170.

Kilger 2000 – C. Kilger, *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsischen–slawischen Grenzland ca. 965–1120*. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Nova series 15. Stockholm, 2000.

Klein 1998 – U. Klein, Die Villingen Münzprägung. *Villingen und Schwenningen. Geschichte und Kultur*. Villingen-Schwenningen 1998, 26–59.

Klein 2001 – U. Klein, Ein schwäbisch-alemannischer Münzschatz aus der Zeit um 1050. *Schweizerische Numismatische Rundschau* 80, 2001, 139–170, Tafeln.

Krumbach 1995 – K. G. Krumbach, *Aachener Münzen des Mittelalters*. Aachen 1995.

Leimus 1993 – I. Leimus, Einige Bemerkungen zu den Wormser Denaren vom Typ Dannenberg 845. – *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990*, ed. B. Kluge. Sigmaringen, 1993, 119–24.

Malmer I – Malmer 1989 – B. Malmer, *The Sigtuna Coinage c. 995–1005*. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Nova series 4. Stockholm–London, 1989.

Malmer – B. Malmer, *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995–1020*. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Nova series 9. Stockholm–London, 1997.

Malmer 2010 – B. Malmer, *Den svenska mynthistorien: Vikingatiden ca. 995–1030*. Stockholm 2010.

Mehl 1995 – M. Mehl, *Die Münzen des Bistums Hildesheim* 1. Quellen und Dokumentationen zur Stadtgeschichte Hildesheims 5. Hildesheim 1995.

Potin 1972 – W. M. Potin, Würzburger Münzen in der Sammlung der Staatlichen Eremitage. – *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 22. Jg. 1972, 11–46.

Stoess 1989 – C. Stoess, Die frühesten Erfurter Münzen. *Festschrift für Peter Berghaus zum 70. Geburtstag*. Münster, 1989, 1–10.

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

myntstudier

2016:1 - december

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Myntcirkulationen i Sverige 1450-1560

Adrian Klang

BAKGRUND

Fram till mitten av 1300-talet var svenska mynt helt dominerande i myntcirkulationen i Sverige. Det berodde bl.a. på att systemet med myntindragningar dessförinnan innebar en strikt kontrollerad myntcirkulation. När den svenska myntningen upphörde under en kort period vid 1300-talets slut och 1400-talets första år fick utländska mynt en möjlighet att komma i cirkulation framför allt i södra Sverige. Denna undersökning kommer att närmare studera hur myntcirkulationen förändrades i Sverige under perioden 1450-1560 vad gäller svenska resp. utländska mynt. Utgångspunkten är lösfynd och hopade fynd som bättre än skattfynden kan bedömmas spegla myntcirkulationen. Perioden brukar i svensk historieskrivning beskrivas som ett skifte från politisk turbulens under senmedeltidens slutskede till en stabilisering under vad som kallas för början på den ”nya tiden” som inleddes 1521 i och med Kalmarunionens (union mellan Danmark, Norge och Sverige) slut. Kalmarunionen tog dock officiellt slut den 6 juni 1523 då Gustav I, mer känd under namnet Gustav Vasa, valdes till svensk kung i Strängnäs (Harrison & Eriksson 2010, 289). Skiftet från medeltid till den ”nya tiden” kännetecknas av att det politiska styret blev annorlunda. Gustav I introducerade arvfurstendömet, centraliserade statsmakten och inledde reformationen i Sverige (Lagerqvist 1996, 21)

För att lättare visa förändringarna har undersökningen delats upp i två faser där *fas 1* omfattar perioden

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

1450-1520 och *fas 2* omfattar perioden 1520-1560. Samband mellan den politiska situationen i landet och myntmaterialet blir då också tydligare.

Under den första fasen (1450-1520) är Sverige i union med Danmark och Norge i den så kallade *Kalmarunionen*. Unionen grundades den 17 juni 1397 då Erik av Pommern kröntes till kung av både Danmark, Norge och Sverige. Redan året innan, år 1396, hade han erkänts som både dansk och svensk monark. Unionstiden är en tid som numismatiskt brukar benämnas som en tid av internationalisering (Elfver och Frösell 1995, 109). Internationaliseringen syns tydligt i fyndmaterialet från fas 1 med ett stor andel utländska mynt bl.a. från Danmark, Gotland (som då tillhörde Danmark) och tyska områden såsom Mecklenburg och Pommern. Det stora antalet utländska mynt tyder på att dessa cirkulerat i Sverige under perioden, troligtvis på grund av en nationsöverskridande handel mellan olika länder och att mynten blivit kvar. Kanske har de utländska mynten nått Sverige via hamnar i Stockholm och Kalmar eller via fastlandet från Norge och Danmark. De utländska mynten blev också viktiga i perioder när de inhemska mynten försämrades eller i perioder då inhemska mynt inte alls präglades (Edvinsson m.fl. 2010, 71). Tydligast syns de utländska myntens inverkan på handeln i regioner som ligger geografiskt långt från de svenska myntorterna, som i Götaland där danska mynt ofta var lättare att tillhandahålla än svenska dito. Det var först under Gustav I (Vasa) och slutet på Kalmarunionen (*fas 2*) som Sverige blev ett enat monetärt område igen med i princip enbart svenska mynt i den inhemska ekonomin (Edvinsson 2010, 90). När Gustav I (Vasa) blev kung inleddes en kyrklig reformation 1527 med ett beslagtagande av det mesta av den katolska kyrkans egendomar och kapital. Kulmen nåddes när man vid ett riksdagsbeslut år 1544 i Västerås beslutar att överge den katolska kyrkan och

den heliga stolen för att bli ett protestantiskt rike. I och med detta förändras också sättet att använda mynt i kyrkor och fyndmaterialet minskar (Gerdin 2009, 3-4). Mynten från den aktuella perioden har främst påträffats vid grävningar i landsortskyrkor, stadskyrkor och vid arkeologiska undersökningar främst i städer med medeltida kvarter.

Genom att analysera de fynd som gjorts från perioden i städer och landsbygden kommer jag att undersöka vilka konsekvenser av det politiska skiftet från Kalmarunion under senmedeltid till Gustav I:s regeringstillträde som blir synligt i det numismatiska källmaterialet. Jag ska även försöka att besvara varför just dessa konsekvenser uppkommit. Ett delsyfte blir också att katalogisera vissa av de tyska mynten under perioden (tjurhuvudsbrakteater och vinkenaugen) och myntfynden från fas 2.

FORSKNINGSHISTORIK

Under framförallt fas 1 cirkulerade stora mängder utländska mynt i det medeltida Sverige. Den forskning som behandlar utländska mynt som cirkulerat under perioden i Sverige kommer att presenteras i materialdelen under resp. land.

Myntningen 1450-1520

Senmedeltidens mynt har behandlats av ett flertal forskare. År 1879 utkom Hans Hildebrand med verket *Mynt från Sveriges medeltid* (Hildebrand 1879) där han går igenom den svenska mynthistorien under medeltiden kronologiskt. Han beskriver myntens åt- och frånsidor och ikonografiska framställning. Även Bengt Thordeman (Thordeman 1936) beskriver i en studie den medeltida myntningen och använder sig av depåfynd från perioden för att beskriva cirkulationen under medeltiden. Även han grupperade mynten kronologiskt. 1970 utkom Lars O. Lagerqvist med verket *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt* (Lagerqvist 1970) där han på ett föredömligt sätt går

13	Tiel Heinrich IV	1056-1106	Hatz 1968, 49; Ilisch 2000, 3.25	0,44
14	Myntort? (Ewijk?) Anonym		Dbg 1259	0,49
15	Leeuwarden Gre. Bruno III	ca 1050-	Dbg 502; Ilisch 2000, 21.14	0,71
16	Gre. Bruno III	ca 1050-	Dbg 502; Ilisch 2000, 21.14	0,50
17	Gre. Bruno III	ca 1050-	Dbg 502; Ilisch 2000, 21.14	0,44
18	Gre. Bruno III	ca 1050-	Dbg 502; Ilisch 2000, 21.14	0,30
19	Dokkum Gre. Bruno III	ca 1050-	Dbg 499; Ilisch 2000, 21.19	0,41
20	Myntort? Gre. Bruno III	ca 1050-		0,27
21	Gre. Bruno III	ca 1050-		0,24
22	Stavoren Gre. Ekbert II	1068-77?	Ilisch 2000, 22	0,15
23	Myntort? Gre. Ekbert II	1068-77?		0,11
24	Gre. Ekbert II	1068-77?		0,08
25	Hg Gottfried III?	1044-57	Dbg 1311; Giesen 2008	0,43
26	Emdeneferprägling Myntherre?		Jfr Dbg 772-773 frs.	0,13
27	Gittelde Anonym		Dbg 1588	0,46
28	Stade Heinrich III	1039-56	Dbg 720	0,57
29	Myntort? (Niederelbe) Anonym		Dbg 1786	0,73
30	Myntort? Anonym		Dbg 1790	0,85
31	Magdeburg Anonym		Dbg 648	0,30
32	Erfurt Äb. Lupold	1051-59	Dbg 881	0,76
33	Fritzlar Kölneferprägling		Ilisch 2004	0,94
34	Myntort? (Schwaben) Myntherre?			0,17
35	Regensburg Kr Heinrich III	1046-56	Dbg 1101	0,10
36	Obestämd Efterprägling		Lokal?, mycket grov, men av bra silver	0,62
37	Efterprägling			0,29
38	?			0,04 frg
39	?			0,02 frg

Litteratur

Albrecht 1959 – G. Albrecht, *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*. Numismatische Studien 6. Hamburg, 1959.

Berghaus 1978 – Peter Berghaus, *Die Münzen von Dortmund*. Dortmund 1978.

CNG – B. Kluge, *Conspectus Nummorum Germaniae Medii Aevi* (CNG). Kommentierter Typenkatalog der deutschen Münzen des Mittelalters – von den Anfängen bis zur Ausbildung der regionalen Pfennigmünze, von 880 bis um 1140. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 192–194 (1999), 197–200 (2000), 204 (2001).

71	Helmet	Myntort?	Godwine		0,41 frg
72	Last small cross	Lincoln	Asgautr	Osgut	1,32 2 hål
73	Last small cross	Lincoln	Wulfrie		1,36
74	Last small cross	London	Eadsige		1,27
Cnut 1016-1035					
75	Quatrefoil	Lincoln	Svartbrandr	Swertbrand	0,99 hål
76	Quatrefoil	Stamford	Go[?]		0,47 frg (½)
77	Pointed helmet	London	?	Ederinc	0,56 3 frg
78	Pointed helmet	London/York	Ir[?]		0,22 frg
79	Pointed helmet	Myntort?	Myntmästare?		0,12 frg
80	Short cross	Lewes	Ælfweard	Ælfwerd	1,14
81	Short cross	York	Bjorn	Beorn	1,08
DANMARK					
82	Knud	Lund	Alfwine	Hbg 20	0,92
83	Knud	Lund		Hbg 20	0,35 frg
84	Knud	Viborg		Hbg 48 var.	0,71
85	Knud	Viborg		Hbg 49	0,18 frg (1/4)
86	Hardeknud?	Hedeby		Hbg VI:50	0,37 frg
SVERIGE					
Anund Jakob 1022-1050					
87	Pointed helmet/Short cross	Sigtuna	Thormoth	Malmer 2010, no. 621	1,18 hål
SKANDINAVIEN					
88	"Æthelræd II"	Long cross		Malmer -	0,97 3 frg
89	"Æthelræd II"	Long cross		Malmer 251/1364. "South"	2,05
90	"Cnut"	Quatrefoil		Malmer -	0,32 frg
91	"Cnut"	Quatrefoil		Danmark?	0,16 2 frg

VARJA III

ENGLAND					
Æthelræd II 978-1016					
1	Long cross	Winchester	Beorhtnoth	Byrhtnoth	1,73
2	Helmet	Hastings	Eadsige	Edsige	1,25
Cnut 1016-1035					
3	Short cross	Exeter	Æficc	Æficc	1,03 hål
4	Short cross	London	Eadwine	Edwine	1,12
5	Short cross	Oxford	Godwine		1,10
6	Short cross	Stamford	Leofdæg	Leofedæi	0,89
7	Short cross	[?]	[?]lgar		0,22 frg
Harold I 1035-1040					
8	Jewel cross	London	Bruning	Bruninc	0,88

VARJA IV

TYSKA RIKET					
Maastricht?					
1	Myntherre?				0,72
Utrecht					
2	B. Wilhelm de Ponte	1054-76	Jfr Dbg 542; Ilisch 2000, 10.5 ff.		0,35
Deventer					
3	B. Bernold	1027-54 (1046-54)	Dbg 570-572; Ilisch 2000, 1.12-1.16		0,59
4	B. Bernold	1027-54 (1046-54)	Dbg 570-572; Ilisch 2000, 1.12-1.16		0,25
5	B. Konrad & Heinrich IV	1076-99	Dbg 552; Ilisch 2000, 1.25		0,58
Groningen					
6	B. Bernold	1040-54	Dbg 558; Ilisch 2000, 18.1		0,50
7	B. Wilhelm & Kg Heinrich IV	1054-76	Dbg 546; Ilisch 2000, 18.5		0,42
8	B. Wilhelm & Kg Heinrich IV	1054-76	Dbg 546; Ilisch 2000, 18.5		0,18
9	B. Wilhelm & Kg Heinrich IV	1054-76	Dbg 546; Ilisch 2000, 18.5		0,11
10	B. Wilhelm & Kg Heinrich IV	1054-76	Dbg 546; Ilisch 2000, 18.5		0,05
11	B. Wilhelm & Kg Heinrich IV	1054-76	Dbg 546; Ilisch 2000, 18.5		0,04
12	B. Wilhelm & Kg Heinrich IV	1054-76	Dbg 546; Ilisch 2000, 18.5		0,02

igenom mynthistorien kronologiskt. Ingen av författarna behandlade de arkeologiska kontexter och fyndsammansättning som fynden hittas i. De nämnda författarnas tolkningar blir därför enbart beskrivande av det studerade materialet och kronologiskt med hjälp av myntens motiv och inskrifter. Dessa verk har ändå på ett tydligt sätt belyst mynt präglade i Sverige under perioden, men som vi vet så har även utländska mynt cirkulerat och hittats i Sverige och om dessa hade forskningen titintills inte visat något större intresse. Utländska mynt i Sverige har dock behandlats kortfattat av Hildebrand (Hildebrand 1879) och Lagerqvist (Lagerqvist 1970) i deras respektive verk.

År 1980 publicerade Brita Malmer boken *Den senmedeltida penningen i Sverige* (Malmer 1980) där hon sammanställde fynd av den tidigare något bortglömda penningen under senmedeltiden. Penningen var den lägsta valören. Malmer gjorde en katalog med funna penningar i Sverige och blev också den som var först med att i ett större arbete använda sig av de hopade fynden i kyrkor som underlag för sin studie. Syftet med hennes studie var att göra en kronologi över penningarna men också att undersöka metodologiska problem genom att göra viktanalyser och undersöka silverhalten i mynten. Malmer behandlade däremot inte fyndens kontexter närmare

När Henrik Klackenberg 1992 utkom med avhandlingen *Moneta Nostra* (Klackenberg 1992) var hans syfte att studera hur monetariseringen i Sverige utvecklades under medeltiden och när och hur användandet av mynt började spridas på landsbygden. Klackenberg studerade materialet ur ett ekonomiskt-historiskt perspektiv och använde myntfynd i landsortskyrkor för att visa på när mynten kom i allmänt omlopp. Han utgick från 198 landsortskyrkor från det medeltida Sverige inklusive Finland och undersökte grävrappporter från dessa och mynten delade han in i 50-årsintervaller mellan 1150-1520.

Han tog också med information om myntens ursprung för att försöka undersöka mängden utländska mynt som cirkulerade och varifrån de kom.

År 1995 utkom Numismatiska Meddelanden XL som till millenniet av inhemsk svensk myntning innehöll en antologi som behandlade *Myntningen i Sverige 995-1995*. Senmedeltidens mynthistoria skrevs av Frédéric Elfver och Anders Frösell (Elfver och Frösell 1995). Författarna satte in de olika svenska mynten som präglades under perioden i sin historiska kontext och bakgrund. Studien är dock snarare en numismatisk än en arkeologisk studie.

Myntningen 1520-1560

Forskningshistoriken för perioden 1520-1560 är inte lika omfattande som senmedeltidens. Under i princip hela fas 2 är det Gustav I (Vasa) som är myntherre i Sverige (kung 1523-1560). Att perioden inte beskrivits i samma utsträckning som den föregående har troligtvis sin förklaring i att de arkeologiska fynden från perioden är få och att litteraturen därför snarare blir en beskrivning över myntherrens utgivna mynt. Gustav I börjar dock prägla många mynttyper som tidigare inte funnits i Sverige, såsom öret, marken och även dalern.

T.G. Appelgren skrev om Gustav I:s mynt i verket *Gustav Vasas mynt* där han presenterade myntmaterialet med ingående beskrivningar av mynttyper, myntmästare och myntverk (Appelgren 1933). Gustav I:s mynt har också behandlats av Lars O Lagerqvist (Lagerqvist 1995) som behandlar den svenska mynthistorien mellan 1520-1604 och sätter in mynten i sin historiska kontext. Men med en tydlig arkeologisk inriktning finns dock få verk som berör Gustav I:s myntning. Vid Numismatiska Forskningsgruppen vid Stockholms universitet har två studier framlagts (Siik 2001 och Gerdin 2009) Katja Siik bygger på depåfynd och hopade fynd under en längre period än min egen

studie behandlar och hon undersöker även depåfynden vilka jag har valt att utelämna. Hennes utgångspunkt och syfte är dock ett annat än mitt eget. Hon undersökte likheter och skillnader i vilka mynt som hittas i fyndmaterialet och varifrån de härrör. Liksom skillnader mellan vilka typer av mynt som hittas i depå respektive hopade fynd. Valdemar Gerdin har undersökt myntfynd i sockenkyrkor efter reformationen där han undersökt skillnader i fyndmaterialet jämfört med materialet under medeltiden, där han utgått från Klackenbergs *Moneta Nostra*. Delar av hans studerade material kommer att användas även här för att presentera fynd av mynt från Gustav I.

Delar av det material som jag har som utgångspunkt i min studie har alltså tidigare presenterats av andra författare. Däremot är de frågeställningar som jag ställer och mitt tydliga intresse för brytpunkten mellan mina två faser inte tidigare undersökts i någon högre utsträckning.

URVAL

Perioden 1450-1560 förknippas under fas 1 av politiskt kaos med snabba maktskiften och en orolig och svag union mellan Danmark och Sverige. Undersökningen behandlar det medeltida Sverige vilket betyder att Blekinge Halland och Skåne liksom Bohuslän, Härjedalen och Jämtland såsom dåvarande danska resp. norska landskap inte ingår. I vissa fall ingår de emellertid som jämförande material mot det svenska området. Gotland som under perioden tillhörde Danmark kommer inte heller att presenteras. Finland som var en del av det medeltida Sverige kommer inte att ingå i studien eftersom studiematerialet då skulle ha blivit för omfattande. I Sverige skedde under hela fas 1 en egen svensk myntning och ett av målen med undersökningen är att se hur väl det svenska penningssystemet nådde hela det medeltida Sverige eller om vissa geografiska områden snarare var beroende av utländska mynt. Jag kommer också att

undersöka orsakerna och konsekvenserna av detta. Under fas 2 förändras den politiska situationen i Sverige och i och med Gustav I:s trontillträde stabiliseras det politiska klimatet (trots flera uppror) i riket och det är därför intressant att undersöka om Gustav I:s intåg gör någon skillnad i det numismatiska materialet.

Det material som används är lösfynd och hopade fynd från främst kyrkor, kloster, borgar och arkeologiska stadsgrävningar. Jag har dock valt att inte ta med depåfynden eftersom de är relativt få från perioden och skulle ge en något snedvriden bild av de mynt som cirkulerade under perioden. Klacken- berg tar också i *Moneta Nostra* upp risken med att depåfynden kan representera unika händelser och därför kan ge en felaktig bild av spridningen i stort (Klackenberg 1992, 39). Då ger de hopade mynten och lösfynden (aktiva mynt) en mer rättvis bild av mynten i cirkulation. Utifrån mina frågeställningar, där också syftet är att förstå myntsammansättningen och statsmaktens kontroll av myntningen, blir också resultatet bättre om det enbart ingår lösfynd och hopade fynd.

KÄLLKRITIK

Att arbeta källkritiskt är ett måste när man studerar mynt. Det kan finnas många anledningar till att ett myntmaterial inte är en helt lätt föremålsgrupp att studera. Varje år görs nya myntfynd som kan vara av avgörande betydelse för de analyser och tolkningar man gör av materialet. År 1972 hittade man en skatt på 16 231 mynt i Västerås med i huvudsak örtugar och fyrkar från Sverige som troligtvis deponerats under Gustav Vasas befrielsekrig mot Danmark (Elfver och Frösell 1995, 123). De styrande i Västerås (som styrdes av unionsvänliga ledare) deponerade troligtvis skatten vid stadens belägring i april 1521. När man fann skatten förändrade det forskningsläget för studiet av örtugar och fyrkar under senmedeltiden. Från att materialet varit på

24	Dortmund Kg Konrad II	1024-27	Dbg 756; Berghaus 1978, 23	1,13
25-27	Soest Kr Otto III	996-1002	Häv. 73; Ilisch 1983/4	1,23 (frg); 1,16; 1,16
28	Hildesheim B. Godehard	1022-38	Dbg 712; Mehl 1995, 10	0,90
29	Goslar m.fl. Otto-Adelheid-Pfennig		Hz III, 6	1,57
30	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 1-8	1,34
31	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 5a	1,30
32	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 5b	1,34
33-34	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 5g	1,47 (hål); 1,15
35	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 5	1,55 frg
36-37	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 6	1,47; 1,37
38	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 11	0,51
39	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz IV, 15	0,93
40	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz V, 2i	1,26
41	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz V, 2l:5	1,39
42	Otto-Adelheid-Pfennig		Hz V, 5	1,49 hål
43	Meissen? Konrad II	ca 1025-30	Dbg 1335; Kilger 2000, MOL A2	1,10
44	Naumburg? Anonym	1025-35	Kilger 2000, Sal D3:1 var.	0,54
45	Erfurt Kg/kr Otto III	983-1002	Stoess 1989, Abb. 2	1,03
46	Mainz Heinrich II/Konrad II		Dbg 785 or 789	0,51
47	Kg Konrad II	1024-27	Dbg 789	0,78 frg
48	Kr Konrad II	1027-39	Dbg 790	0,80
49	Mainz? Otto III?	983-1002	Dbg 777-779?	0,26 frg
50-52	Worms Kr Otto III	996-1002	Dbg 844 var.; Joseph 1906, 7-9	1,09 (frg); 0,97 (frg); 0,73
53	"Heinrich II"	ca 1025-1050	Dbg 845 var.; Leimus 1993	1,05; 0,76 (frg)
55	Speyer Kg/kr Otto III	983-1002	Gaettens 1934, 268-270; Ehrend 1976, 2/5, 14	0,83
56-58	Anonym	ca 1002-39	Dbg 836; Ehrend 1976, 2/7	0,93; 0,92; 0,81 (frg)
59	Villingen B. Berthold I	ca1030/40	Dbg 1378 var; Klein 1998, 23-41. Obol	0,43
60	Basel Kg Konrad av Burgund	937-993	Dbg 1675	1,43
61	Kg Heinrich II/B. Adalbero	999-1025	Basel? Klein 2001, typ 12?	0,18 frg
62	Zürich? Hg Konrad	982-997	Dbg 995 var.	0,36 frg
63	Chur? B. Ulrich I	1002-26	Dbg 986?	0,52 2 frg
64	Schwaben? Myntort?			0,20 frg
65	Obestämda Efterpräglings?			0,60
66	Myntort?		Kölnefterpräglings?	0,18 frg
67	Myntort?			0,81 utnött
68	Myntort?			0,19 3 frg
ENGLAND				
69	Æthelræd II 978-1016 Crux	London	Eadweald	Eadwold
70	Long cross	London	Leofwine	

43	Short cross	Stamford	Thorulfr	Thurulf	0,92
44	Short cross	York	Authunn	Othan	1,01 hål
DANMARK					
45	Knud 1018-1035	Viborg	Hbg 49)(-		1,12
46	Knud 1018-1035	Long cross	"Norwich". Malmer 204/1112, kedja 105		1,07 hål
47	"Æthelræd II"	Helmet/ Small cross	Malmer 506/1749, kedja 105		1,48 hål
SVERIGE					
48	Olof Skötkonung 994-1022	Sigtuna	Long cross/ Helmet	Malmer I, 217/814	2,19 fyrkant.
SKANDINAVIEN					
49	"Æthelræd II"	Long cross	Malmer 386/1459, singel		1,24 hål
50	"Æthelræd II/Cnut"	Long cross/ Quatrefoil	Malmer 363/1960, kedja 136		2,87 hål

VARJA II

KALIFATET					
Hamdanid					
1	<i>Nasir al-Dawla och Saif al-Dawla</i> al-Mawasil?	33x e.H./ 941-951 e.Kr.			7,62
Samanid					
<i>Mansur ibn Nuh</i>					
2	Bukhara	Är?			0,50 frg
3	Myntort?	Är?			0,57 frg
Zijarid					
<i>Zahir al-Dawla</i>					
4	Sarija	362 e.H./972/3 e.Kr.			3,14 hål
TYSKA RIKET					
Metz					
8	B. Dietrich II	1006-1047	Dbg 25; CNG 9,19		1,09
Verdun					
5	B. Haimo	990-1024	Dbg 96; CNG 3.8		0,96 hål
Metz					
6	B. Dietrich II	1006-47	Dbg 24; CNG 9.18		1,15
Andernach					
7	Kg Otto III	983-996	Dbg 433		1,24
8	Kr Konrad II & äb Pilgrim	från 1027/30-1050/60	Dbg. 449, 451; CNG 22.17. Var. med "berg"		1,03
Brüssel					
9	Anonym	ca 1000-1010	Dbg. 142		0,95
Flandern					
10	Gre. Balduin IV	989-1036	Dbg. 1366		0,73
Maastricht					
11	Kr Konrad II	1027-39	Dbg. 248		1,14
12	Kg/kr Heinrich II	1002-24	Maastricht? Dbg. 1500?		1,06
Aachen					
13	Kr Konrad II	1027-39	Dbg 1199 var.; Krumbach 1995, 1 var.		1,00
Köln					
14-15	Kg Otto III	983-996	Häv. 34	1,33; 1,09	
16	Kr Heinrich II	1014-24	Häv. 189	1,21	
17-19	Kr Konrad II & äb Pilgrim	1027-36	Häv. 222	1,33; 0,90; 0,65	
20	Kr Konrad II & äb Pilgrim	1027-36	Häv. 232	0,28	
Deventer					
21	Kg/kr Heinrich II	1002-24	Dbg 562	0,95	
22	Kg/kr Konrad II	1024-39	Dbg 566	1,15frg (½)	
Emden?					
23	Anonym	ca 1010-1015	Dbg 1299b; Kilger 2000, 2.1.1.B:2	0,24 frg	

2 000 ex. innan skattfyndet blev det 18 000 ex. därefter (Elfver och Frösell 1995, 123). Skattens storlek och forskningspotentialen kring den gör fyndet ovanligt, men det visar ändå på den inverkan som ett enskilt fynd kan ha på forskningsläget i stort.

När man studerar hopade fynd är det framförallt stads- och landsortskyrkor och kloster/konvent som mynten är hittade i men utgrävningarna av dessa kan vara av skiftande kvalitet. Vissa kyrkor är helt undersökta och i andra har man bara grävt i vissa delar av kyrkorna. På många av fyndplatserna som är med i undersökningen har det aldrig gjorts några större utgrävningar. Att de olika fyndplatserna grävts ut i så olika utsträckning gör att de kan ge en missvisande bild av var man hittat fyndmaterialet. Det kan också ge en missvisande bild av fyndmaterialet i stort där en mynttyp som är vanlig i ett område med helt genomgrävda kyrkor också har en tendens att då överrepresenteras i fyndmaterialet. Exempelvis är fyra kloster mer eller mindre totalutgrävda och de blir således överrepresenterade. Dessa kloster är Alvastra (1.261 ex.) och Vreta (ca 400 ex.) i Östergötland och Gudhem (613 ex.) och Varnhem (216 ex.) i Västergötland (Jonsson 2011, 4). I analysdelen görs jämförelser mellan mynt funna i exempelvis Mälardalen och i södra Sverige. Då är en viktig aspekt att ta hänsyn till att man i Mälardalen undersökt färre kyrkor än man gjort i södra Sverige. De mynt som hittas som hopade fynd i den kyrkliga miljön kan vara de mynt som man kunde undvara och därför tenderar de utländska mynten att överrepresenteras i kyrkomaterialet. I jämförelse kan sägas att tjurhuvudsbrakteaterna från Mecklenburg i depåfynd i Sverige enbart uppgår till 3 ex. (Kenneth Jonsson muntlig uppgift).

Att fyndplatserna i olika utsträckning är utgrävda är inte det enda problemet som kan finnas med fyndmaterialets tillförlitlighet. Dokumentation över utgrävningen kan också i stor utsträckning skilja i kvalitet.

Klackenberg menar att en majoritet av alla kyrkfynd har gjort i efterkrigstid och att kyrkfynden efter 1950 utgör 65 procent av helheten (Klackenberg 1992, 27). Under 1800 och 1900-talet var dokumentationen vid utgrävningar av skiftande kvalitet och i vissa grävrappporter finns information både om vilka mynt som hittats och var man hittat dem. I andra rapporter är varken mynten identifierade eller fyndplatsen i kyrkan utskriven. Detta gör det svårare att analysera varför vissa platser är vanligare fyndplatser än andra. Sedan 1980-talet ställs högre krav vid utgrävningar, både vad gäller kompetens hos utföraren och dokumentationsarbetet vid utgrävningen (Klackenberg 1992, 27).

En annan källkritisk aspekt handlar om myntens representativitet. Hur vet man säkert att ett mynt som präglats under en viss regent faktiskt hamnat i jorden t.ex. genom ett offer under samma tid som det var ett giltigt betalningsmedel? Man kan t.ex. ha offrat eller tappat bort gamla mynt som inte längre var i bruk när händelsen skedde. Troligtvis var det själva akten av offerandet till helgonbilder, offerstockar eller kollekt som var det viktiga för den enskilde, inte myntets egna nominella värde under perioden. Om mynten var giltiga betalningsmedel eller av höga valörer spelade troligtvis ingen roll (Jonsson 2011, 4). Det gör att alla mynt som hittats från en viss period inte måste ha cirkulerat under densamma och det kan ge en något felaktig bild av myntcirkulationen, vilket man får ta i beaktande.

Ett annat källkritiskt problem som man kan möta vid numismatiska studier är att det inte alltid är lätt att dra slutsatser om när ett visst mynt ärpräglat. Här behandlas bl.a. tjurhuvudsbrakteater från Mecklenburg, en mynttyp som präglades mellan 1200-1500. De är brakteater utan årtal och det enda motivet på åtsidan är Mecklenburgs stadsvapen vilket består av ett tjurhuvud. Det finns två typer av tjurhuvudbrakteater, en med tjurhuvud inom strålring och en typ med

tjurhuvud inom en slät ring. När dessa mynt hittas i skatter med en fyndsammansättning tillsammans med andra mynt eller föremål kan man oftast ge en relativ datering utifrån de andra föremålen i skatten. Men som del av ett hopat fynd finns inte den möjligheten. Jag har därför valt att ta med alla hopade fynd av tjurhuvudsbrakteater eftersom det inte finns någon bra dateringsmetod för dessa. Detta trots att jag vet att vissa av dem är äldre än den aktuella perioden för studien. Även om mynten är äldre så finns det också en möjlighet att de cirkulerade och hamnade i jorden under den aktuella perioden.

En annan källkritisk aspekt är definitionerna av lösfynd, hopade fynd och depåfynd. Här tas bara lösfynd och hopade fynd med eftersom jag är intresserad av myntens cirkulation under perioden 1450-1560. Definitionen av ett depåfynd är två eller flera mynt, men här ingår ett antal mynt av hög valör, t.ex. en daler som under Gustav I var värd 3 mark eller 24 öre (Wallroth 1918, 26 f). De mynten kanske snarare borde ses som skattfynd än som lösfynd då deras värde kan motsvara ett stort antal mynt av låg valör. Jag har valt att ta med även de höga valörerna eftersom det är svårt att dra en skarp gräns mellan vilka valörer som borde ses som skatter och vilka som borde ses som lösfynd. Jag vill också ta med alla lösfynd och hopade fynd som jag funnit från perioden 1450-1560 för att få en så bra bild av spridningen som möjligt.

I jämförelser av myntmaterialet mellan fas 1 och 2 bör man ha kännedom om att den lägsta valören penningen nästan enbart präglades under fas 1 och fick ingen motsvarighet under fas 2. Det gör att ett ”offer” i t.ex. en kyrka under fas 2 var en större personlig kostnad än under fas 1. Det kan vara en orsak till de få myntfynden under fas 2. Ett mynt var i cirkulation ca 30 år innan det togs ur cirkulation. Det betyder att många penningar troligen cirkulerade under båda faserna och kan ha hamnat i jorden under fas 2. Men på

grund av sin datering är de räknade som fynd under fas 1.

METOD OCH MATERIAL

De svenska mynten liksom de danska, gotländska, tyska, norska och baltiska mynten kommer att presenteras under egna rubriker. Den sakrala kyrkomiljön är den vanligaste fyndplatsen eftersom många sockenkyrkor restaurerades med golvomläggningar vid början av 1900-talet när värmesystem installerades under golven i kyrkorna. Detta innebar att golven var tvungna att lyftas och då hittades mynten (Klackenberg 1992, 7).

Jag har haft möjlighet att använda mig av tidigare befintliga databaser med information av spridningen av svenska, danska, gotländska, norska och baltiska mynt, Tyska orden, guldmünt och Hansans mynt som jag i ett senare skede har omarbetat för att de ska passa in i denna studie. Vissa av de tyska mynten som påträffas i Sverige har dock katalogiserat av författaren och dessa består av *tjurhuvudsbrakteater* från Mecklenburg och *vinkenaugen* från Pommern. Även mynten som presenteras under fas 2 (inhemska som utländska) är katalogiserade av författaren.

Myntfynden i kyrkorna – en analys av forskningsläget

Av alla fyndplatser med myntfynd från medeltiden är sockenkyrkorna på landsbygden den vanligaste fyndplatsen för medeltida mynt. Men vad är det som gör att så många mynt har hamnat i kyrkorna och inte tagits upp förrän flera hundra år senare när de på 1800- och 1900-talen hittades efter att man restaurerat och lagt in värme under kyrkgolven?

I sin avhandling från 1992 beskrev Henrik Klackenberg monetariseringen på landsbygden i Sverige och kartlägger myntfynd som hittats i sockenkyrkor. Han visade hur monetariseringen på landsbygden såg ut och förändrades under perioden 1150-1520. Han analyserade också varför så många mynt

BYSANTINSKA RIKET				
Basil II och Konstantin VIII 976-1025				
7	Konstantinopel			2,98 2 hål
TYSKA RIKET				
Metz				
8	B. Dietrich II	1006-1047	Dbg 25; CNG 9,19	1,09
Trier				
9	B. Poppo	1016-1047	Dbg 466; CNG 17.14	0,53 frg (½)
Andernach?				
10	Kr Heinrich II	1014-1024	Häv. 206-208 var.	1,27
Brüssel				
11	Anonym	(1000-1010)	Dbg 142; Albrecht 1959, s. 59	0,91
Köln				
12	Otto III	983-1002	Häv. 34; Ilisch 1983/4, s. 128 ff.	1,15
13	Kg Heinrich II	1002-1014	Häv. 137	1,19
14	Kr Konrad II & äb Pilgrim	1027-1036	Häv. 222	1,34
15	Kr Konrad II & äb Pilgrim	1027-1036	Häv. 232	0,75 frg (½)
Friesland				
16	Gre. Wichmann	994-1016	Dbg 1229; Ilisch 1990, s. 5 ff.	0,86
Tiel				
17	Kg Konrad II	1024-1027	Hatz 1968, C29	1,25
Goslar m. fl.				
18	Otto-Adelheid-Pfennig		Häz, IV, 5	1,21
19-23	Otto-Adelheid-Pfennig		Häz IV, 5-6	1,42; 1,37; 1,10; 1,02; 0,94 (frg)
24	Otto-Adelheid-Pfennig		Häz IV	1,12
25	Otto-Adelheid-Pfennig		Häz ?	0,83 hål
Hamburg/ Jever?				
26	Gre Dietmar?	1024-1035?	Dbg 1291; Kilger 2000, s. 195	0,95
Mainz				
27	Kg Heinrich II	1002-1014	Dbg 785	0,84
Worms				
28	Otto III	983-1002	Dbg 844	0,44 frg (½)
Speyer				
29	Otto III	983-1002	Gaettens 1934, 268-270; Ehrend 2/5, 14	0,84
30	Otto III	983-1002	Speyer? Dbg 825?	0,86 2 frg
Würzburg				
31	Anonym		Potin 1972, 85; Kellner 1974, -	0,87
Strassburg				
32-33	Kr Konrad II	1027-1039	Dbg 921	1,23; 0,80 (frg)
Amsterdam				
34	Efterprägling		Jfr Dbg 140	1,13
Worms?				
35	Efterprägling		Jfr Dbg 844	0,78
Plants eller Köln?				
36	Otto III?	983-1002?	Häv. 34?	1,37
ENGLAND				
Æthelræd II 978-1016				
37	Long cross	Lewes	Merewine	0,60 frg
Cnut 1016-1035				
38	Quatrefoil	Canterbury	Leofnoth	1,09 hål
39	Quatrefoil	Southampton	Ælfweard	0,95
40	Quatrefoil	Winchester	Ælfstan	0,97 hål
41	Short cross	Exeter	Æficc	1,04
42	Short cross	Lincoln	Asleikr	1,09
			Oslac	

Fig. 8. Varja III.

Fig. 9. Varja IV. Icke-monetäraföremål.

VARJA I

KALIFATET

Abbasid			
<i>al-Mu'tadid</i>			
1	Myntort?	282 e.H./895/6 e.Kr.	Ilisch 1984/1985, D III 10, donativprägling 2,66 hål
Samanid			
<i>Isma'il b. Ahmad</i>			
2	al-Shash	289 e.H./901/ e.Kr.	2,87
<i>Nasr b. Ahmad</i>			
3	Samarqand	318 e.H./930/1 e.Kr.	3,17 hål
<i>Nuh b. Nasr</i>			
4	Buchara	[33]7 e.H./948/9 e.Kr.	0,41 frg
<i>Mansur b. Nuh</i>			
5	al-Shash	3xx e. H.	2,70 2 hål
Efterprägling			
6	Myntort?	?	2,62 2 hål

av främst frisiska liksom några andra mynt som var dåligt bevarade, huvudsakligen fragment. T.p.q. för den skatten (här kallad Varja IV) är enligt Peter Ilischs datering 1076 (b. Konrad 1076-1099). Förutom mynt fanns även fragment av balansvågar och en uppsättning vikter i depån (fig. 9).

har hittats i kyrkorna, en diskussion som redan då hade en lång historia i Sverige. Han nämnde tre möjliga anledningar till att man hittar mynt i kyrkor. Att de medvetet deponerats i gravar, medvetet offrats i kyrkgolvet eller omedvetet tappats i kyrkgolvet (Klackenberg 1992, 34). Redan 1948 menade Mats P. Malmer att de mynt han undersökt från S:t Jörgens hospitalkyrka i Skåne var tappade och hamnade på kyrkgolvet slumpartat (Petersson [Malmer] 1948). Sedan dess har många forskare ställt sig bakom idén att mynten hamnat på kyrkgolven som en del av *offerspill*.

Under medeltiden tillhörde de svenska kyrkorna den katolska kyrkan vilket betydde att offer var en viktig del av den kyrkliga kulturen. Under senmedeltiden fanns det flera skulpturer i kyrkorna som man kunde offra till. Vid högaltaret fanns en Kristusbild, en Mariabild vid sidoaltaret på nordväggen och kyrkans eget skyddshelgon vid sidoaltaret på sydväggen (Jonsson 2011, 4). I landskapslagarna från 1300-talet står beskrivet om offergåvornas placering vid altaren, både av penningar och matoffer.

Under senmedeltiden fanns det också offerstockar placerade i kyrkorna. Dessa var ihåliga och refererades till som *truncus concavus* (en påvlig bulla påbjöd att de skulle sättas upp för att bekosta korstågsmedel 1213). De finns också beskrivet i sockenräkenskaper att de var i bruk under senmedeltiden (Klackenberg 1992, 36). Klackenberg menar också att myntfynden är koncentrerade till platser där altare, helgonbilder och offerstockar funnits. Han menade att mynten kan ha hamnat där genom att de tappats på kyrkgolven och inte tagits upp igen (Klackenberg 1992, 35). Detta då kyrkgolven ofta var av enkla jordgolv, trägolv, eller stengolv och tappade mynt då lätt försvann ur syne eller in i springor och sprickor om man tappade dem (Klackenberg 1992, 35). Belysningen i kyrkorna var också troligtvis dunkel i större delen av kyrkan vilket måste

gjort det svårt att se ett mynt som exempelvis tappats vid ett offer eller vid kollektgivning.

De gåvor som offrades placerade man på altaret, vid helgonbilder, direkt i prästens händer eller i offerstockarna som enbart var avsedda för pengaoffer. Senmedeltida sockenkyrkoräkenskaper visar att offret var en inkomstkälla att räkna med (Klackenberg 1992, 36-37).

Under senare år har ny forskning tolkat det stora myntmaterialet annorlunda. Svein Harald Gullbekk skrev i antologin *Religion and money* (Gullbekk 2015) om sina tolkningar av myntmaterialet i den kyrkliga miljön och tar sin utgångspunkt i Norge under tidig medeltid. Hans analyser går dock även att applicera på myntfynden under senmedeltiden. Han menar att på grund av att alla skulle betala en avgift årligen till den heliga stolen kallad *peterspenningen* och bestod av en penning, skapades en länk mellan pengar och religion för alla människor (Gullbekk 2015, 228). Avgiften togs möjligen upp genom kollektet i alla lokala kyrkor. Kollekt togs också upp vid mässor, fester och andra tillställningar. Att man offrade pengar menar Gullbekk var ett tecken på *spirituell överföring*, att mynten slutade vara betalningsmedel och handelsvaror och transformerades till ett spirituellt objekt där mynten gavs ett ideologiskt värde istället för ekonomiskt (Gullbekk 2015, 237). Gullbekk menade att det skapades en länk mellan människa och Gud där de vanliga ekonomiska parametrarna fick stå utanför (Gullbekk 2015, 237). Vad man offrade spelade troligtvis ingen roll utan det var akten i sig som var det viktiga. Troligtvis är det på grund av det som det är de låga valörerna som är de vanligaste (Klackenberg 1992; Jonsson 2011 och Gullbekk 2015).

Ett argument mot att mynten skulle vara tappade är att de är många. Klackenberg menar dock att det som talar för offerspillsteorin är att trots att man hittat många medeltidsmynt i kyrkor är det ändå relativt

få om man tänker på att det tappats mynt i vissa kyrkor i ca 900 år. Egentligen är det en liten andel med tanke på den mynthantering som måste föregått i den kyrkliga miljön (Klackenberg 1992, 35). Gullbekk menar å sin sida att det är alldeles för få kyrkor som är helt genomgrävda för att kunna dra den slutsatsen (Gullbekk 2015, 240 f.).

Ett argument som talar för att mynten var just offerspill är att under fas 2 här blir myntfynd i kyrkorna ovanliga. Det kan vara ett resultat av reformationen då Sverige övergick från den katolska kyrkan till den lutherska protestantismen där offer till helgonbilder eller offerstockar inte var accepterat.

MYNTFYND I SVERIGE, FAS I (1450-1520)

Historisk bakgrund till materialet

Sedan 1397 var Danmark, Sverige och Norge i en union som fått namnet *Kalmarunionen* efter ett möte i Kalmar 1397 då Erik av Pommern kröntes till kung av unionen. Unionens

förgrundsfigur var drottning Margareta som var unionsdrottning mellan 1388 fram tills 1396 då Margaretas systerdotterson Erik valdes till ny regent (Margareta innehade dock den reella makten fram till sin död 1412). Margareta valdes till regent i Sverige 1388 då missnöjda svenska stormän valt att avsätta Albrekt av Mecklenburg från den svenska tronen. Erik av Pommern var unionskung i tre omgångar, men den 13 januari 1439 avsatte han för sista gången (Sundberg 1999, 201). Under en period på tre år var adelsmannen Karl Knutsson Bonde riksföreståndare innan Kristofer av Bayern besteg tronen 1441.

Kungar och riksföreståndare i Sverige 1448-1521

Medeltidens slutskede var en politisk turbulent period där den svaga unionen i perioder var fredlig men i perioder upplöses av individuella personers maktambitioner. Befolkningen i Sverige var också splittrad gällande unionen. Individer eller hela områden kunde vara för unionen medan andra

1448	Riksföreståndare	Bengt Jönsson och Nils Jönsson (Oxenstierna)
1448-1457	Kung	Karl Knutsson (Bonde)
1457	Riksföreståndare	Jöns Bengtsson (Oxenstierna) och Erik Axelsson (Tott)
1457-1464	Kung	Kristian I
1464-1465	Kung	Karl Knutsson (Bonde)
1465	Riksföreståndare	Ketil Karlsson (Vase)
1465-1467	Riksföreståndare	Jöns Bengtsson (Oxenstierna)
1467	Riksföreståndare	Erik Axelsson (Tott)
1467-1470	Kung	Karl Knutsson (Bonde)
1470-1497	Riksföreståndare	Sten Sture d.ä.
1497-1501	Kung	Hans
1501-1503	Riksföreståndare	Sten Sture d.ä.
1504- 1512	Riksföreståndare	Svante Nilsson Sture
1512	Riksföreståndare	Erik Trolle
1512-1520	Riksföreståndare	Sten Sture d.y.
1520-1521	Kung	Kristian II

Tabell 1. Tabell som visar kungar och riksföreståndare i Sverige under perioden 1448-1521.

Fig. 4. Varja I. Danmark. Knud 1018-1035. Viborg.

Fig. 5. Varja II. Sverige. Anund Jakob 1022-1050. Sigtuna, Thormoth.

rade på ett tidigare okänt sätt. En relativt hög andel svabiska mynt är också mindre vanligt i estländska fynd. Dessvärre är dessa mycket tunna mynt vanligtvis dåligt bevarade, varför de inte kan bestämmas närmare.

Trots närheten geografiskt och tidsmässigt skiljer sig skatternas sammansättning åt. Det gäller inte myntens ursprung – samma länder är representerade i båda skatterna. Båda innehåller också små fragment av vågar. Varja II, innehåller dessutom en örtugs vikt. Skillnaden består istället av fragmenteringsgraden och andelen hacksilver. Fem mynt av totalt 50 (10%) i Varja I är fragmenterade mot 27 ex. av 91 (30%) i Varja II. Varja I innehåller bara ett fragment av en silver armring och en mycket liten silverbit som kan ha varit kuboocktoedrisk knapp i ett ringspänne (fig. 6). Varja II, däremot, har 26 bitar hack-silver – fragment av ornament, och olika tackor, silver tråd och även en hel liten hamrad tacka (fig. 7).

Man kan följaktligen konstatera att två skilda skatter deponerats nära varandra och nästan samtidigt i början av 1030-talet. Vi kommer aldrig att få veta om de var förvärvade av samma man/kvinna som ett resultat av två transaktioner eller om de var två skilda personers egendom.

År 2015 hittades ytterligare två myntde-

Fig. 6. Silverföremål i Varja I.

påer på liknande sätt ca en km nordväst om de två första fynden. En av dem (här kallad Varja III) består av enbart åtta anglo-saxiska mynt, varav det yngsta är av Harold I, Jewel Cross typ ca 1035-1038. Denna lilla depå är således från ungefär samma tid som de tidigare nämnda skatterna. Förutom mynt innehåller skatten också ett antal koppar-smycken, främst armband, från 1000-talet (fig. 8). Den fjärde skatten består däremot

Fig. 7. Silverföremål i Varja II.

Ett nytt Anund Jakob mynt i en estländsk skatt

Ivar Leimus och Mauri Kiudsoo

Ett litet antal vikingatida mynt hittades av några metalldetekterare i mars 2014 i Varja, Ida-Virumaa, (fig. 1) och rapporterades omedelbart till Estlands Kulturarvsmyndighet (Muinsuskaitseamet). Fyndplatsen undersöktes arkeologiskt följande vecka och tre separata vikingatida depåer påträffades invid varandra inom ca 180 m. Två innehöll mynt och hacksilver, den tredje (behandlas inte närmare här) består enbart av bronsartefakter och kan troligen dateras till 1000-talets första hälft. Det är värt att notera att enligt historiska kartor, liksom provgropar från undersökningen, bestod platsen av våtmark i låg terräng, som uppenbarligen dränerats först för några decennier sedan. Landskapet domineras av träskmarker kallade Hiiesoo (den heliga lundens kärr) bara några km i sydlig riktning och som sannolikt tidigare nådde fram till fyndplatsen. Det är intressant att notera att provgroparna inte innehöll några kulturlager och därför kan vi tala om en estnisk offerskatt här. Den första skatten hittades redan 2013, se Mauri Kiudsoo och

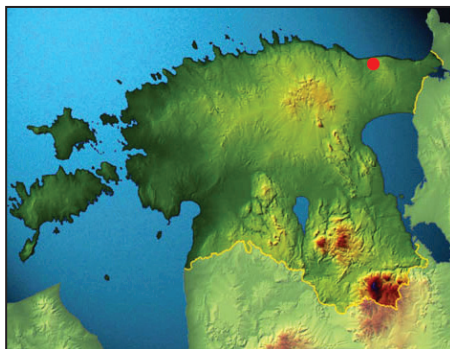

Fig. 1. Fyndplatsen Varja.

Fig. 2. Varja I. Kalifatet. Abbasid. al-Mu'tadid. Myntort? 282 e.H./895/6 e.Kr. Donativ.

Ivar Leimus, The first Late Viking Age sacrificial deposit from Estonia. – Tutkimusta ja keräilyä. *Suomen Numismaattinen Yhdistys 1914-2014*. Suomen Numismaattisen Yhdistyksen julkaisuja 7. Helsinki 2014, 28-36.

Den första skatten i Varja består av 50 mynt; islamiska (6 ex.), bysantinsk (1), tyska (29), engelska (8), och skandinaviska (6). Varja II var lite större och bestod, förutom hacksilver (95,39 g), av 91 mynt; islamiska (4), tyska (64), engelska (13), och skandinaviska (10). I bägge skatterna var de yngsta anglo-saxiska mynten av Cnuts Short cross typ ca 1029-35, medan de yngsta tyska var från kejsar Konrad II 1027-29. Båda skatterna har följaktligen deponerats vid ungefär samma tid. Vid sidan av mer vanliga senvikingatida mynt fanns även några rariteter. I Varja I utgörs de av en donativdirhem från den abbasidiske kalifen al-Mu'tadid (fig. 2), den första i sitt slag i Estland. Vidare en anonym pfennig från Würzburg (fig. 3), tidigare bara känd från den stora ryska Vihmjaz skatten, liksom en dansk penning från Knud, Viborg, med en tidigare okänd fränsida (fig. 4). Den främsta rariteten tillhör Varja II. Det är en Anund Jakob penning from Sigtuna (fig. 5), från tidigare kända stamper, men kombiner-

Fig. 3. Varja I. Tyskland. Würzburg. Anonym.

var emot den. Detta kunde också skifta där en och samma person kunde vara både för och emot unionen beroende på vad som gynnade personen i fråga vid tidpunkten. För biskopar och högfrälse både i Danmark och Sverige sågs Kalmarunionen länge som ett ideal (Harrison och Eriksson 2010, 131). Allmogen i riket gav ofta sitt stöd till den kungapretendent som gav dem de mest gynnsamma förhållandena som t.ex. låga skatter. Perioden brukar också benämnas som en tid där många frälsefamiljers maktambitioner tydligt kan ses inom unionspolitiken.

Nedan följer en presentation av kungar och riksföreståndare i Sverige som styrde riket längre än ett år och var ansvarig utgivare för en utmyntning. Presentationens görs för att kunna sätta in de mynt som hittats från den utvalda perioden i sin historiska kontext. Utan den historiska förankringen blir mynten svårare att sätta in i ett historiskt sammanhang. I avsnittet som presenterar tabeller om myntherarna och deras mynt har jag utgått från verket *Sveriges mynt under vikingatid och medeltid med gotländska mynt* författad av Lars O Lagerqvist och publicerad 1970.

Karl Knutsson (Bonde) 1448-1457, 1464-1465, 1467-1470

Den första januari 1448 avled unionskungen Kristofer av Bayern under en resa till Helsingborg bara 31 år gammal. Efter kungens död blev det en maktkamp mellan många tronpretendenter om vem som skulle bli den nye unionskungen. Det svenska rådet valde då Bengt Jönsson (Oxenstierna) och Nils Jönsson (Oxenstierna) till riksföreståndare eftersom de var vänner av unionen. Den unge adelsmannen och tidigare riksföreståndaren Karl Knutsson Bonde seglade med en stor här från Finland, som han hade i förläning, mot Stockholm för att återta makten. Han lyckades och kröntes till kung i Uppsala den 29 juni samma år (Harrison och Eriksson 2010, 129). Karl Knutsson blev dock aldrig unionskung då danskarna valde en

egen ersättare till Kristofer av Bayern, en tysk furste *Kristian av Oldenburg* (senare Kristian I, svensk kung 1457-1604). De båda regenterna drabbade samman ett flertal gånger då båda ville vara unionsregenter och båda ville styra i Norge. Första gången de drabbade samman var på Gotland, där unionens tidigare kung Erik av Pommern fortfarande styrde (Harrison och Eriksson 2010, 131). När Karl Knutsson invaderat den gotländska landsbygden lät exkungen Erik överlämna slottet Visborg till den danske monarkens utsände Olof Axelsson (Tott) och reste sedan hem till Pommern. Därför hamnade Gotland under danskt styre. Det andra fälttåget gick mot Norge som efter Kristofer av Bayern inte hade någon kung. Majoriteten av Norges stormän ville ha Kristian I som regent men Karl Knutsson gjorde en kupp och invaderade Norge via Värmland till Nidaros och kröntes till norsk kung den 20 november 1449. Han misslyckades dock att ta kontroll över södra Norge och redan i maj 1450 samlades danska och norska delegater i Halmstad för att se till möjligheterna att unionen skulle kunna uppstå igen. *Halmstadsbeslutet* innebar att Gotland och Norge övergick till Danmark (då de hade de större militära resurserna). När Kristian I eller Karl Knutsson avled så skulle en delegation på tolv personer från Danmark och lika många från Sverige avgöra om det rike som först blev kungalöst skulle godkänna den andres regent som sin egen eller vara kungalöst och regeras av riksföreståndare. När båda regenterna avlidit skulle det hållas ett möte i Halmstad, där man skulle nå beslut om en gemensam unionskung (Harrison och Eriksson 2010, 131).

Dock så kom Danmark och Sveriges att redan på hösten 1451 ännu en gång vara i krig. Kriget varade fram tills 1457 och bestod främst av härjningar och plundringståg på Östersjön eller i närliggande landskap. Kristian I beslutade om plundringståg i bl.a. Västergötland och Småland medan Karl

Knutsson beordrade plundringståg i Skåne och Blekinge (Harrison och Eriksson 2010, 132). Kriget slutade med att Karl Knutsson avsattes som svensk regent efter ett uppror i Sverige lett av högfrälse som förrådde kungen. En av upprors ledare var Jöns Bengtsson (Oxenstierna). Karl Knutsson tvingades i exil i Danzig och Kristian I valdes till svensk kung den 23 juni 1457. En av de främsta orsakerna till upproret mot den svenska kungen ska ha varit hans höga skatter mot rikets medborgare (Harrison och Eriksson 2010, 133). Men det blev ingen skillnad under Kristian I, då även dennes skattepolitik resulterade i höga skatter och uppror som slutade med att Kristian I lämnade Sverige och Karl Knutsson återinsattes på den svenska tronen 1464. Dock bara under en kortvarig period då han den 30 januari 1465 fick gå i exil ännu en gång efter att ha förlorat ett uppror av biskoparna Kettil Karlsson (Vasa) och Jöns Bengtsson (Oxenstierna) som sedan tillsammans styrde under en period som riksföreståndare. Deras korta styre kännetecknades av uppror och stridigheter. 1467 återkom Karl Knutsson för tredje och sista gången som svensk regent och styrde fram tills sin död 1470 mitt under ännu ett inbördeskrig startat av Erik Karlsson Vase (Sundberg 1999, 329) och ett krig mot Danmark som varade 1469-1470.

Karl Knutsson (Bonde) som myntherre

I ett bevarat brev från 1453 klagade kungen på bristen på svenska mynt i landet och att han efter överläggningar med rådet beslutade att uppföra myntverk i Söderköping, Kalmar och Åbo (tidigare präglade man bara mynt i Stockholm). Utökningen med fler myntverk gjorde man för att få bukt med de många utländska mynten som cirkulerade i Sverige (Hildebrand 1879, 850). Under Karl Knutsson Bondes tid som regent finns det belägg för att det fanns myntverk i Stockholm, Söderköping och Åbo (Rundberg och Holmberg 2000, 19). Det är dock inte säkert

att han präglade mynt under alla sina tre regeringsperioder (Elfver och Frösell 1995, 112). I Stockholm präglades örtugar och penningar mellan 1448-1457 och från 1453 även i Åbo och Söderköping. Under Karl Knutsson sänktes silverhalten i mynten från 800/1000 till låga 625/1000 och medelvikten för en örtug var 1,36 g (Elfver och Frösell 1995, 112). Penningar ska enligt en bevarad myntordning från 1449 präglats i Stockholm och Söderköping. Karl Knutsson införde titeln Rex S(vecorum) G(othorum), *Svears och göters konung* på mynten (Elfver och Frösell 1995, 113). Rundberg och Holmberg menar att det präglades fler mynt i Åbo än i Stockholm eftersom man i Åbo förbrukade fler stampar än vad man gjorde i Stockholm. Eeva Jonsson menar att under Karl Knutsson Bondes sista regeringsperiod 1467-1470 var örtugsmyntningen förlagd enbart till Åbo, vilket gjorde Åbos myntverk till det viktigaste myntverket under den tredje regeringsperioden (Jonsson 2012, 18).

Kristian I 1457-1464

Kristian I:s tid som kung i Sverige inleddes bra men slutade sämre. Vid Kristians tillträde som svensk regent upphörde krigen och bönder, borgare liksom frälse fick det bättre ekonomiskt igen (Harrison och Eriksson 2010, 133). Östersjön blev återigen ett lugnt hav vilket gjorde att handeln återupptogs efter alla krig och plundringar som skett tidigare. Av främst två anledningar blev dock området oroligt igen. Den första var att Kristian I lovat att ge slottslän till de äldsta adelsfamiljerna i Sverige men förbisåg två av de personer som gjorde hans trontillträde möjlig, biskop Kettil Karlsson (Vasa) och ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) som genom sina uppror tvingat Karl Knutsson i exil i Danzig. Den andra anledningen var att han tvingades att betala en stor summa på 123.000 rhenska gyllen (246.000 svenska mark) till sina bröder för att bli ensam arvinge till sin morbror, hertig Adolf

vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565). Stockholm 1970.

Lagerqvist, L.O. 1995. Äldre vasatid. *Myntningen i Sverige 995-1995*. Numismatiska meddelanden XL (red. Jonsson, K., Nordlind, U. och Wiséhn, I.), 125-180.

Lagerqvist, L.O. 1996. *Sveriges och dess forna besittningars guldmynt och riksdaler från Gustav I till Carl XVI Gustaf*, samling Julius Hagander. Stockholm.

Lagerqvist, L. och Nathorst-Böös, E. 1968. *Mynt*, Stockholm.

Lundmark, S. 2007. *Tyska ordens mynt: Medeltida fynd i Sverige*. B-uppsats i arkeologi vid Stockholms universitet. Stockholm.

Malmer, B. 1980. *Den senmedeltida penningen i Sverige: svenska brakteater med krönt huvud och krönta bokstäver*. Stockholm 1980.

Myrberg, N. 2008. *Ett eget värde – Gotlands tidigaste myntning, ca 1140-1220*. Stockholm 2008.

Nationalencyklopedin 1996. Åttonde bandet. Bokförlaget bra böcker. Höganäs.

Nelson, P. 2012. *Den vandrande gotlänningen. Fastlandsfynd med gotländska mynt*. Arkeologi II-uppsats vid Stockholms universitet. Stockholm.

Nordisk Numismatisk Årsskrift 1971-2015. Stockholm.

Odebäck, K. 2008. Fynden i det medeltida Sverige med tyska mynt från Hansan. *Myntstudier* 2008:2, 1-8.

Oertzen, O. 1900. *Die Mecklenburgischen Münzen des Grossherzoglichen Münzkabinetts*. I-II. Schwerin.

Petersson, (Malmer), M. 1948. *S:t Jörgen i Åhus. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum*.

Piltz, A. 1996. Vadstena Kloster. *Nationalencyklopedin*. Nittonde bandet. Bokförlaget bra böcker. Höganäs.

Rasmusson, N., L. 1937. Kungliga Myntkabinettet, Stockholm, år 1936. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1937.

Rasmusson, N., L. 1962. Guld i Norden under senmedeltiden. Proxima thule – Sverige och Europa under forntid och medeltid. *Hyllningsskrift till H.M. Konungen den 11 november 1962* (red. Per Gustaf Hamberg), Stockholm. 167-183.

Rundberg, J. och Holmberg, K. 2008. *Svenska vikingatida och medeltida mynt präglade på fastlandet*. Studia Numismatica Upsaliensia 3.

Siik, K. 2001. *Svenska depå och hopade fynd 1400-1540: En jämförande studie*. D-uppsats i arkeologi vid Stockholms universitet. Stockholm.

Silvegren, U.W. 1995. Skånelands mynthistoria. *Myntningen i Sverige 995-1995*. Numismatiska Meddelanden XL (red. Jonsson, K., Nordlind, U. och Wiséhn, I.), 265-284.

Skaare, K. 1995. *Norges mynthistorie mynter og utmyntning i 1000 år, pengesedler i 300 år, numismatikk i Norge*. Oslo 1995.

Sundberg, U. 1999. *Medeltidens svenska krig*. Stockholm.

Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 1-12. Stockholm 1983-2015.

Sæther, O. 1965. Mecklenburgske oxsenhobrakteater i norske kirkefunn. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1965:9, 173-178.

Thordeman, B. 1936. Sveriges medeltidsmynt, *Nordisk kultur XXIX*, (red. Sven Aakjaer), København-Oslo-Stockholm 1936, 1-92.

Wallroth, K.A. 1918. Sveriges mynt 1449-1917. *Numismatiska meddelanden XXII*.

Östergren, M. och Jonsson, K. 1998. Varför fick Gotland dansk myntråkning vid 1400-talets mitt? *Ord med mening – festskrift till Jörgen Steen Jensen* (red. Moesgaard C., J. och Nielsen, P.), Taastrup, 112-116.

den kyrkliga miljön även under fas 2 är den största fyndgruppen är intressant och tyder på en kontinuitet bland befolkningen med offerhandlingar.

Under fas 1 var myntoffret en viktig del av människornas vardag. Under fas 2 upphör offren bl.a. till helgonbilder och offerstockar. Mynten blir under fas 2 mycket färre till antalet. Även i vissa områden med få fynd under fas 1 har man funnit fler under fas 2 bl.a. i många städer och i andra landskap än under fas 1. Mynthanteringen förskjuts därför från kyrkorna till städerna under den undersökta perioden.

LITTERATUR

- Appadurai, A. 1986. Introduction: commodities and the politics of value. *The social life of things* (red. Appadurai, A.), New York, 3-63.
- Appelgren, T.G. 1933. *Gustav Vasas mynt*. Stockholm.
- Carlsson, S. och Jonsson, K. 2001. Swedish finds of medieval coins stuck in the baltic countries. *Studia Numismatica II*, Festschrift Mihhail Nemirovits-Dantsenko 80. Eesti Ajaloomuuseum. Töid Ajaloo Alalt 3, Tallinn, 15-29.
- Dannenberg, H. 1893. *Münzgeschichte Pommerens im Mittelalter*. Berlin 1893.
- Edvinsson, R. 2010. Swedish monetary standards in a historical perspective. *Exchange rates, prices, and wages, 1277-2008*. (red. Edvinsson, R., Jacobsson, T. och Waldenström, D.). Sveriges riksbank. Stockholm, 26-66.
- Edvinsson, R., Franzén, B. och Söderberg, J. 2010. Swedish Payment Systems 995-1534. *Exchange rates, prices, and wages, 1277-2008*. (red. Edvinsson, R., Jacobsson, T. och Waldenström, D.). Stockholm, 67-132.
- Elfver, F. och Frösell, A. 1995. Unionstiden och internationaliseringen. *Myntningen i Sverige 995-1995*. Numismatiska meddelanden XL (red. Jonsson, K., Nordlind, U. och Wiséhn, I.), 109-124.

Eriksson, S. 2011. *Moneta Daniae. En studie om Kristian I, Hans och Kristian II; deras danska myntning och var dessa mynt hittats inom det medeltida Sverige*. Kandidatuppsats i arkeologi vid Stockholms universitet. Stockholm.

- Fridh, S. 2014. Myntfynd 1150-1699 i lösfynd och hopade fynd på Gotland. *Myntstudier 2014:1*, 1-39.
- Gerdin, V. 2009. Myntfynd i svenska landsorts kyrkor 1521-1611. *Myntstudier 2009:2*.
- Gullbekk, S.H. 2015. The Church and Money in Norway c. 1050-1250: Salvation and Monetisation. *Money and the Church in Medieval Europe 1000-1200, Practice, Morality and Thought*. (red. Gasper, G., och Gullbekk, S.H.), Farnham, 223-244.
- Harrison, H. och Eriksson, B. 2010. Sveriges historia 1350-1600. *Sveriges historia* (red. Harrison, D.) Stockholm.
- Hildebrand, H. 1879. *Mynt från Sveriges medeltid*. Faksimiltryck ur Sveriges medeltid, Stockholm 1879-1903, särtryck 1969 Göteborg.
- Hult, L. 2012. *Senmedeltida örtugar och fyrkar. Fynden i Sverige ca 1370-1520. En jämförande studie*. Arkeologi II-uppsats vid Stockholms universitet. Stockholm.
- Jonsson, E. 2012. Karl Knutsson Bondes myntning i Finland. En analys av åbomynt i svenska fynd. *Myntstudier 2012:2*.
- Jonsson, H.B. 2007. Vasatiden. *Konst och visuell kultur i Sverige: före 1809* (red. Johansson, L.). Stockholm, 137-198.
- Jonsson, K. 2011. Myntfynden i landsorts kyrkor i det medeltida Sverige. *Myntstudier 2011:1*.
- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra monetariseringen i medeltidens Sverige*. Stockholm.
- Kunzel, M. 1994. *Das Münzwesen Mecklenburgs von 1492 bis 1872, Münzgeschichte und Geprägekatalog*. Berliner Numismatische Forschungen, Neue Folge 2.
- Lagerqvist, L.O. 1970. *Svenska mynt under*

I av Schleswig som gått bort 1459 (Harrison och Eriksson 2010, 133). Arvet var områdena Slesvig och Holstein och de införlivades i unionen. Problemet var att pengarna hopades Kristian I kunna betala genom att höja skatterna och ta stora lån. Mellan 1460-1463 infördes skattehöjningar för kyrkor, kloster och även för privatpersoner (Harrison och Eriksson 2010, 133). Kristian I menade att pengarna skulle bekosta korståg som aldrig genomfördes. Resultatet blev ett avsättningskrig mot Kristian I som leddes av Jöns Bengtsson (Oxenstierna) som tillfångatogs och fängslades av danskarna och Kettil Karlsson (Vasa) som ledde upprorsmän från Dalarna och Bergslagen i slaget vid Hållaskogen 1464. Där förlorade Kristian och tvingades dra sig tillbaka till Stockholm som senare belägrades av upprorsmännen med följd att Kristian sjövägen flydde till Danmark (Sundberg 1999, 309).

Interregnum 1465-1467

Interregnum (period med en tillfällig styrelse, mellan två härskares regeringsperioder) kallas den period på två år då en utmyntning har gjorts, men där myntherren inte är säkerställd. Mynten som präglades var örtugar präglade i Stockholm och hade ett bättre värde än de under Kristian I. Vikten var 1,36 g och silverhalten låg på 606/1000 silver (Elfver och Frösell 1995, 114). Mynten präglades i S:t Eriks namn, vilket betyder att myntherren inte var en kung då namnet användes på mynttyper präglade för riksföreståndare.

Sten Sture d.ä. (av ätten Tre sjöblad) 1470-1497, 1501-1503

I Karl Knutssons testamente önskade han att hans son Karl Karlsson skulle ärva hans förmögenhet och krona (trots att Sverige vid tidpunkten var ett valrike och inte arvrike). Karl Knutsson hade gett sin systerson Sten Sture i uppgift att se till att detta inträffade och han blev målsman för Karl Knutsson

som vid tidpunkten var mycket ung. Så blev dock inte fallet utan Sten Sture med tilläggsnamnet den äldre (för att skilja honom från riksföreståndaren Sten Sture den yngre (1512-1520) utnämndes till riksföreståndare 1470. Han var riksföreståndare i två omgångar, första gången 1470-1497 och andra gången 1501-1503. Sten Sture d.ä:s tid som riksföreståndare brukar anses som den politiskt mest stabila under senmedeltidens slutskede. Det fanns starka krafter som efter Karl Knutssons död ville att Kalmarunionen skulle återuppstå. I flera av de starkaste svenska fästena styrde fortfarande personer som sympatiserade med Kristian I. För att förbättra sin kontroll över Sverige gick han till anfall mot de fästen som stått på kung Kristians sida i konflikten och bl.a. Kalmar belägrades 1471 (Sundberg 1999, 338). Kung Kristians och riksföreståndarens trupper möttes den 10 i oktober slaget vid Brunkeberg. Sten Sture vann slaget och Kristian I seglade tillbaka till Danmark för att aldrig mer återvända till Sverige, då han avled 1481 (Sundberg 1999, 342). Efter slaget blev riket lugnare.

Under 1480-talet var nästan alla de svenska slottslänen tjänstelän med vilket menas att riksföreståndaren saknade något större inflytande och fick inte del av länens inkomster. Vid gränserna mot söder och öster långt från rikets centrum var länsherrarna i princip självstyrande (Harrison och Eriksson 2010, 151). Det var också frälset som Sten Sture hade svårast att övertyga om sin duglighet som ledare. Många ville se ett återgående till Kalmarunionen när Kristian I gick bort, vilket tidigare beslutats under mötet i Halmstad 1450. När Kristian I avled år 1481 tog man beslut om *Kalmar recess* 1483. Vilket i grova drag gick ut på ett skapande av ett politiskt program för vad näste unionskung fick och inte fick göra efter dennes trontillträde (Harrison och Eriksson 2010, 154). År 1481 tillträdde Hans (Kristian I:s son) som ny kung av Danmark och Norge efter Kristian I:s död.

Han var det självklara valet som ny unionskung, men Sten Sture ville annat och gjorde medvetet så att valet drog ut på tiden. År 1497 försökte det svenska riksrådet avsätta Sten Sture vilket misslyckades och kriget stod för dörren igen när Danmark förklarade Sverige krig den 13 mars 1497. Sten Sture sökte hjälp i Dalarna vilket han gavs liksom från Västmanland och Uppland (Sundberg 1999, 370). Flera av upprorets ledare bland stormännen som velat få Sten Sture avsatt får sina gårdar och sina fästen förstörda däribland ärkebiskopsgården i Uppsala som kapitulerade i mitten på juli liksom linköpingsbiskopens gårdar och staden Örebro (Sundberg 1999, 370). Den danska kungen skickade en dansk styrka till undsättning, varav många var tyska legoknektar. Den danska styrkan avancerade snabbt från Blekinge erövrade Kalmar och Borgholm och tog sedan sjövägen till Stockholm. Den 28:e september möttes de båda styrkorna i Rotebro utanför Stockholm och sedan en andra gång vid Brunkebergsåsen (Sundberg 1999, 372). Man valde efter det att förhandla och Hans valdes till ny kung i Sverige och Sten Sture gavs rika förläningar (Harrison och Eriksson 2010, 156). Han gavs Nyköping och Åbo stift. År 1501 valdes ännu en gång Sten Sture till svensk riksföreståndare efter ännu ett uppror. År 1502 hade upprorsmännen erövrat hela Sverige och Sten Sture var ännu en gång riksföreståndare och regerade sedan fram till sin död 1503.

Sten Sture den äldre som myntherre

Från Sten Stures tid som riksföreståndare finns det två myntordningar bevarade. En är från Stockholm 1478 och en från Västerås 1480. Under Sten Sture präglades det mynt i Stockholm, Västerås och Åbo (Lagerqvist 1970, 126). De valörer som präglades var örtugar och halvörtugar (även kallade fyrkar). Örtugarna bär inte Sten Stures namn utan S:t Eriks då Sten Sture inte var kung. Det präglades också brakteater i penningvalör

med krönt huvud i Stockholm och med krönt A i Västerås (Elfver och Frösell 1995, 117). Det var örtugarna och fyrkarna som blev de första svenska mynten som kom att bära ett årtal (1478) dessa präglades i Stockholm och på fransidan fanns året 1478, 78 eller bara 8. Det betyder inte att de måste varit präglade det året utan året åsyftar myntordningen i Stockholm 1478 (Elfver och Frösell 1995, 117). Silverhalten för örtugarna var 509/1000 och genomsnittsvikten på stockholmsörtugarna var 1,56 g, västeråsörtugarna 1,39 g och de från Åbo ca 1,44 g. Fyrkens vikt var 0,93 g och de skulle hålla en silverhalt på 363/1000. Penningarnas silverhalt låg på låga 313/1000 (Lagerqvist 1970, 127).

Hans 1497-1501

Hans kröntes till svensk kung i Stockholm den 26 november 1497. Hans kortvariga period som svensk regent kännetecknades av turbulens. Efter kröningen skulle de olika slottslänen i riket fördelas och kungen valde själv efter tycke och smak vilka av stormännen som gavs vilka län. Detta resulterade i att många av de stormän som hjälpt kung Hans till makten förbisågs vid utdelningen medan den före detta riksföreståndaren Sten Sture gavs stora förläningar som Åbo stift. Han tillsatte också många män från utlandet som fogdar på de svenska slotten (Harrison och Eriksson 2010, 156). Han ville också att hans son (sedermera kung Kristian II) skulle bli svensk tronföljare vilket i högsta grad stred mot Kalmar recess. Det kom också fram att kungen i hemlighet närmade sig Ryssland och lovat svenska landområden som tack för den goda relationen (Sundberg 1999, 381). I Sverige gjorde stormännen uppror mot kungen. Hans själv var inte beredd på stormännens initiativ till ett uppror och han reste hem till Danmark för att rusta en armé (Sundberg 1999, 382). Han lämnade kvar sin gemål drottningen Kristina av Sachsen i Stockholm för att ansvara för stadens förvar. Den tionde oktober 1501 intogs Stock-

myntbruket var väl etablerat hos allmogen i södra Sverige.

Under fas 2 är 163 mynt (49 %) funna på landsbygden mot 165 mynt (51 %) i städerna. Precis som under fas 1 har fas 2 fler antal exemplar som funnits på landsbygden. Men skillnaden är dock inte lika markant, vilket kan tyda på en förändring i bruket av mynt. Antingen att mynten blev ovanligare på landsbygden och mer koncentrerade till städerna eller att fyndplatserna för mynten under fas 1 inte längre fanns eller förändras under fas 2. Jag tror på det sistnämnda där den stora mängden hopade mynt i sockenkyrkor på landsbygden blir betydligt färre under fas 2.

Statsmaktens kontroll av mynten i cirkulation förändrades över tid. Under fas 1 visar fyndmaterialet på att 2509 mynt (ca 72 %) av materialet bestod av utländska mynt. Det tyder på att statsmakten hade dålig kontroll över mynten i cirkulation under senmedeltiden. Det stora antalet utländska mynt som hittats under fas 1 brukar förklaras med en brist på svenska mynt och att befolkningen under vissa perioder, då de svenska mynten innehöll en så pass god silverhalt att de togs ur cirkulation. Mynten som togs ur cirkulation sparades och att man istället använde sämre utländska silvermynt (då vissa av de utländska mynten hade en låg silverhalt). *Greshams lag* (en nationalekonomisk princip) menar att dåliga mynt alltid driver ut bättre mynt ur cirkulation.

Under fas 2 som i princip styrdes av enbart Gustav I själv blev statsmaktens kontroll över mynten i cirkulation större. Under denna fas finns bara 28 utländska mynt. Under Gustav I förändras de inhemska skatterna som blir fler och högre per hushåll och den jordbrukande allmogens handel med boskap med Danmark som handelspartner förbjöds vilket troligtvis gjorde att färre utländska mynt nådde Sverige. Man började utvinna stora mängder silver i Sala silvergruva vilket gjorde att fler inhemska mynt kunde präglas

under fas 2 än fas 1. Genom reformationen och övergången från den katolska kyrkan till den protestantiska försvann också mycket av förbindelserna med påveämbetet som att klostren fick avsluta sin verksamhet, vilka är viktiga fyndplatser för myntfynden under fas 1. Klostren var också mötesplatser för människor av olika nationaliteter som kan ha offrat mynt i kyrkorna, men genom reformationen var de tvungna att stänga.

Men den enskilt största anledningen till förändringen i myntsammansättningarna under perioden 1450-1560 menar jag inte handlade om en regelrätt handel utan orsaken ska snarare ses utifrån en religiös praxis. Under medeltiden ingick det i det religiösa livet att offra i kyrkan. Detta kunde ske bl.a. i speciellt utställda offerstockar (enbart för mynt) vid altaret eller till någon helgonfigur i kyrkan. Liksom vid olika religiösa högtider och fester. Under medeltiden togs också flera skatter upp bland befolkningen. Många av dessa kunde betalas genom naturabetalningar och krävde inte mynt. Men det gjorde en skatt som skulle betalas till påven själv, den s.k. peterspenningen. Vilken gick ut på att man betalade en penning per hushåll årligen vilken troligtvis togs upp i de lokala sockenkyrkorna. Genom den var befolkningen vana att offra mynt i kyrkorna och det blev därför en naturlig del i kyrkolivet. Det spelade heller troligen ingen roll vilka mynt som offrades och det kan förklara varför det nästan enbart är de lägre valörerna som påträffas. Om myntfynden påträffas på grund av offerspill eller om de var medvetet deponerade i marken är svårt att säga. Det lilla antalet mynt som påträffas med tanke på den långa period kyrkorna varit i bruk stödjer offerspillsteorin samtidigt som jag tror att många mynt deponerades i kyrkorna som medvetna handlingar genom relationen mellan människa och Gud. Att det är på grund av reformationen som mynten blir mycket färre ser jag som troligt, då offerkulten med helgondyrkan förbjöds. Men att

med det långt in på 1500-talet, då detta hade varit en stor del av det religiösa utövandet. Den *spirituella* överföring av mynten som Gullbekk diskuterar måste ha fortsatt för många individer (Gullbekk 2015, 237). Det tror jag är anledningen till de många myntfynden i den kyrkliga miljön.

Reformationen är sannolikt den främsta anledningen till att myntfynden blir mycket färre under fas 2, men Gustav I:s hårda skattepolitik bidrog också. Begränsningar av en okontrollerad internationell handel och politiska oroligheter både inom landet och internationellt kan ha resulterat i färre mynt. Även den stora silverutvinningen vid den nya gruvan i Sala bidrog till det låga antalet utländska mynt, då den stora mängden silver som utvanns årligen kunde användas till att prägla en större mängd mynt under fas 2 än under fas 1. Kungen var mån om att man skulle använda inhemska mynt och han började prägla många nya valörer på fler myntorter än tidigare. Under fas 2 blir också andra landskap än under fas 1 de fyndtätaste (t.ex. Uppland och Västmanland). Det tyder på ett annorlunda myntbruk än under fas 1. Fynden i städer som Stockholm och Uppsala blir också fler än under fas 1 vilket tyder på att städerna blir viktigare institutioner för handeln.

Det betyder inte att stadsfynden blev fler under fas 2 utan snarare att bruket av mynten förändrades, vilket gjorde att städer som fyndplatser procentuellt blev större då fyndmaterialet i landsbygdskyrkor gick ned under fas 2.

SAMMANFATTNING

Syfte här har varit att undersöka förändringen av användandet av mynt i Sverige under perioden 1450-1560. Senmedeltidens slutskede (1450-1520) brukar förknippas med politiskt kaos och en internationalisering, medan tidig Vasatid (1520-1560) brukar förknippas med stabilitet under Gustav I trots både inre och yttre oroligheter. För

att undersöka förändringen delades den aktuella perioden in i två faser där fas 1 omfattar perioden 1450-1520 och fas 2 perioden 1520-1560. Fynden utgörs av lösfynd och hopade fynd. Mynten redovisades med utgångspunkt från präglingsland och rumslig fyndspridning i det medeltida Sverige. Vidare undersöktes också om politiska förändringar kan ses i det numismatiska materialet.

I studien ingick totalt 3.805 mynt, som fördelades på 3.477 ex. under fas 1 resp. 328 ex. under fas 2. Under fas 1 är större delen av de registrerade mynten utländska. De vanligaste ursprungsländerna för de utländska mynten är tyska, danska och gotländska mynt. Under fas 1 består 72 % av de funna mynten av utländska mynt medan bara 28 % är svenska. Koncentrationen av de utländska mynten finns i södra Sverige, främst i landskapen Småland, Östergötland och Västergötland, medan man har funnit relativt många svenska mynt i Mälardalen.

Under fas 2 är fortfarande Östergötland och Västergötland rika på fynd, men även nya landskap är rikt representerade som t.ex. Uppland och Västmanland. Under fas 2 är ca 92 % av de funna mynten svenska medan bara ca 8 % består av utländska mynt. Den stora majoriteten utländska mynt under fas 1 tyder på att myntverket, som nästan enbart låg i Mälardalsområdet, inte kunde förse hela Sverige med mynt utan att man i södra Sverige tvingades använda sämre utländska mynt istället. Resultatet av myntfynden under fas 2 tyder på en stor förändring, där mynten då räckte för hela riket då fynden av utländska mynt är få.

Myntfynden skiljer sig stort mellan de mynt som hittas i stadskontext resp. landsbygdskontext. Under fas 1 ingår 3.477 mynt, varav 2.543 mynt (ca 73 %) är funna på landsbygden mot 934 mynt (ca 27 %) är funna i en stadsmiljö. Att en så stor andel av mynten är funna på landsbygden (främst i södra och mellersta Sverige) tyder på att

holm av upprorsmännen och Stockholms slott belägrades. Den 9 maj överlämnades Stockholms slott till upprorsmännen vilka då hade kontroll över nästan hela det svenska området och trots flera senare försök blev aldrig Hans kung av Sverige igen.

Hans som svensk myntherre

Under sin korta period som kung i Sverige präglade Hans både örtugar, fyrkar och troligtvis penningar (Lagerqvist 1970, 137). Han präglade mynt i Stockholm och Västerås med samma silverhalt som tidigare används under Sten Sture d.ä. Det vet man på grund av att det finns en bevarad myntordning från 1497 (Lagerqvist 1970, 137). Idealvikten för örtugen var 1,38 g och silverhalten 568/1000 och fyrken skulle väga 0,90 g och innehålla en silverhalt på låga 388/1000. Enligt myntordningen skulle också ett guldmynt ha präglats, vilken skulle ha vägt 3,38 g och motsvara guldmyntet den *rhenska goldgulden* men guldpräglingen blev troligtvis aldrig av då inga sådana mynt har bevarats (Lagerqvist 1970, 137). Man tror att det också förekom penningar under Hans år som svensk regent.

Svante Nilsson Sture (Natt och Dag) 1504-1512

Vid Sten Sture d.ä:s död valdes Svante Nilsson till ny riksföreståndare i januari 1504. Tiden som riksföreståndare präglades av krig mot Danmark och inre konflikter bland de svenska stormännen vilket senare också hans son Sten Sture d.y. fick erfara. Kung Hans gjorde ett flertal försök att återta makten över Sverige, men Svante Nilsson stoppade alla försök. Under Svante Nilssons tid som riksföreståndare skedde både svenska och danska räder och plundringståg i respektive lands områden. År 1510 intensifierades stridigheterna med att Svante Nilsson återtog några viktiga städer som t.ex. Kalmar som danskarna hållit sedan Hans tid som regent (Harrison och Eriksson 2010, 276). Danskarna i sin tur genomförde ett våldsamt

plundringståg i Västergötland som svar på Svante Nilssons seger i Kalmar (Harrison och Eriksson 2010, 277). I januari 1512 avled Svante Nilsson.

Svante Nilsson Sture (Natt och dag) som myntherre 1504-1512

Svante Nilsson var inte i sin roll som riksföreståndare särskilt framgångsrik, striderna med Danmark och de inre splittringarna bland stormännen från rådet gjorde det politiska klimatet svårt för Svante Nilsson. Som myntherre var han inte heller lyckosam. Svante Nilsson präglade örtugar och fyrkar i Västerås. Örtugens vikt var ca 1,5 g och silverhalten var så pass hög som 800/1000 (Lagerqvist 1970, 142). Fyrkarna vägde ca 0,95 g och hade en silverhalt på 333/1000 silver. Under Svante Nilsson blev det inflation eftersom han präglade ett för stort antal fyrkar i förhållande till örtugarna med för dålig silverhalt (Lagerqvist 1970, 142). Han kan också ha ansvarat för en prägling av penningar med både Västerås och Stockholm som bas.

Sten Sture d.y. 1512-1520

Sten Sture d.y. var son till den tidigare riksföreståndaren Svante Nilsson Sture. Men det var inte honom som riksrådet valde till ny riksföreståndare i Sverige utan man valde den mer unionsvänliga Erik Trolle som hade goda kontakter med Danmark. Valet upphävdes dock på grund av att Sten Sture tog många av de strategiskt viktigaste fästena i landet i besittning och får med sig allmogen på sin sida (Sundberg 1999, 395). I juli erkändes Sten Sture som ny riksföreståndare. Erik Trolles son Gustav Trolle ersatte dock 1513 Jakob Ulfsson som ärkebiskop och får genom det en viktig position i det politiska spelet. År 1513 var också året då kung Hans avlider och Kristian II blir ny kung i Danmark. Kristian II ville återskapa unionen vilket gjorde att Sverige och Danmark var i krig hela den period som Sten Sture var

riksföreståndare (Sundberg 1999, 395). Den enskilda händelse som gjorde att länderna ännu en gång hamnade i krig var en konflikt mellan riksföreståndaren och den unionsvänlige ärkebiskopen Gustav Trolle. Dispyten handlade om borgen *Almare-Stäcket* som tillhörde ärkebiskopen, men på grund av dess strategiska läge mellan Västerås och Stockholm ville Sten Sture överta denna. Först prövade han att genom diplomati få den, men när det inte fungerade krävde han den genom att belägra densamma. Kristian II som ställde sig på Trolles sida såg sin chans att legitimt kunna invadera Sverige och landsteg med sin här vid byn Vädla i Sverige (Harrison och Eriksson 2010, 279). Kristian förlorade dock och återvände till Danmark, Trolle avsattes som ärkebiskop och *Almare-Stäcket* förstördes. Trots segern var inte Sten Stures position särskilt stark, han var beroende av att allmogen, borgarna och riksrådet stödde honom (Harrison och Eriksson 2010, 279).

Kristian II återkom en andra gång 1518 och mötte Sten Sture mellan Brännkyrka och Årsta söder om Stockholm i juli samma år (Harrison och Eriksson 2010, 279). Även denna gång segrade riksföreståndaren, men Kristian II fortsatte sina försök och 1519 gjordes ett tredje försök där man istället för ta sjövägen till Sverige valde att gå lanvägen och via Västergötland och Kalmar nå Stockholm. Ett avgörande slag utkämpades utanför Bogesund (dagens Ulricehamn) den 19 januari 1520. Den gången segrade kung Kristian II och Sten Sture själv blev sårad och avled den 3 februari samma år (Harrison och Eriksson 2010, 282). Den 6 mars svor riksrådet Kristian II trohet i Uppsala, men Sten Sture d. y:s änka Kristina Nilsdotter Gyllenstierna (som efter makens död tog över rikets försvar) hade fortfarande ett starkt stöd av allmogen som lidit en stor förlust mot danskarna under *Långfredagslaget* utanför Uppsala den 6 april 1520. Kristians belägring av Stockholm tog tid och först efter

långa förhandlingar skrev Kristina under kapitulationshandlingarna och Kristian tågade in i Stockholm den 7 september 1520 (Sundberg 1999, 401). Den 4 november kröntes Kristian II till svensk kung och blev den sista unionskungen av Kalmarunionen.

Sten Sture d.y. som myntherre 1512-1520

Under Sten Sture d.y. präglades som tidigare örtugar (1512) och fyrkar i stor mängd och av olika typer. Man tror även att penningar med krönt huvud eller krönt A präglades under Sten Sture d.y. (Malmer 1980, 43 ff). Örtugarna präglades i Stockholm med en vikt på ca 1,4 g och en silverhalt på 500/1000 (Elfver och Frösell 1995, 123). Fyrkarnas vikt var 0,85–0,90 g med en låg silverhalt på endast 358/1000. I ett senare skede valde man att öka vikten till 0,92g, men enbart för att mörka att man sänkte silverhalten till den mycket låga nivån på 250/1000 (Lagerqvist 1970, 147). Under Sten Sture d.y. präglades också för första gången i Sverige större mynt, s.k. markmynt 1512. Dessa var med all sannolikhet inte cirkulerande mynt utan s.k. presentmynt (gåvomynt, kanske utgivet vid hans tillträde som riksföreståndare) vilket få bevarade mynt (ca 10 ex.) vittnar om. Markmynten följde inte den nordeuropeiska standarden för den lybska markens vikt som 1512 var på 19,1 g. Markmynten präglade för Sten Sture d.y. skiftar stort i vikt mellan 13,56 g till 31,61 g.

Genomgången av de svenska myntherarna och deras utgivna mynt under fas 1 gavs för att visa på den politiska turbulensen i kungariket Sverige mellan 1450-1520. Den historiska bakgrunden till perioden är viktig att förstå, då jag menar att den har stor inverkan på de myntfynd som gjorts under fas 1. En mer ingående koppling kommer att ges i analysdelen.

FYND AV SVENSKA MYNT

De myntfynd som gjorts kan visa på hur mynten cirkulerat mellan 1450-1520 i det

qvist 1995, 125) Under hans regeringsperiod präglades många mynt av god kvalitet och kungen var mån om att det var den inhemska valutan som skulle gälla som betalningsmedel. Det arkeologiska materialet tyder på att han lyckades då enbart ca 8 % av fynden från perioden är utländska mynt. Detta trots att Sverige under Gustav I regeringsperiod både led av interna och externa stridigheter. Flera uppror uppkom under Gustav I, det allvarligaste för kungen var Dackefejden. Det var ett bondeuppror som startade i Småland 1542 och pågick i cirka ett år. Kungen utgick med segern.

Att Dackeupproret startade hade flera orsaker. Den viktigaste var troligtvis på grund av att Gustav I inrättade den *Kamerala revolutionen*, vilken innebar högre skattetryck på befolkningen än tidigare (Harrison och Eriksson 2010, 202). Bland annat ändrades en av grundskatterna den s.k. *jordeboksräntan* (som betalades in med olika sorters varor) som gick från att vara en kollektiv skatt till att bli individuell. Skatten sattes efter vad varje hushåll troddes kunna prestera och noterades i jordeböckerna som under Gustav I upprättades och förändrades på en årlig basis. Under Gustav I fanns det flera olika skatter både fasta permanenta, rörliga eller olika engångsskatter (Harrison och Eriksson 2010, 506). Gustav I hade också satt upp ett förbud mot boskapshandel mellan Sverige och Danmark vilket måste ha varit en stor ekonomisk kapitalförlust för många jordbrukare i Småland med omnejd som gränsade mot de danska landskapen och varit beroende av handel med det danska området.

Under Gustav I inleddes också reformationen, vilket var en brytning med den katolska kyrkan och en övergång till den lutheranska protestantismen. År 1527 togs beslutet i Västerås om *Västerås recess* vilket gav kungen befogenhet att dra in de kyrkliga egendomarna och lösöret. Även delar av de kyrkliga ämbetsmännens inkomster gick

till kronan. Vid ett riksdagsmöte 1544 blev Sverige officiellt ett protestantiskt land (Gerdin 2009, 4).

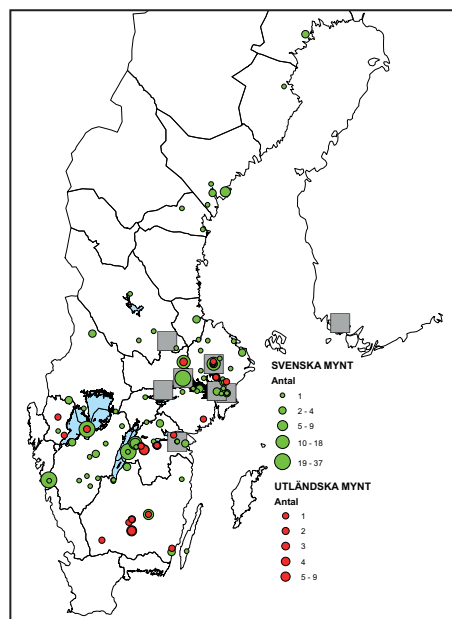
Som en följd av reformationen och Gustav I:s reduktion riktad mot den katolska kyrkan övergick bl.a. *tionde* skatten från en kyrklig inkomst till en kunglig intäkt. Reformationen förändrade också den religiösa akten för människor som besökte kyrkorna. Offer till helgonbilder och offerstockar skulle upphöra liksom betalningen av *peterspenningen*. Hedvig Brander Jonsson menar dock att reformationen gick lugnare till i Sverige än i många andra länder som bytte från katolsk till protestantisk tro (Jonsson 2007, 139). De mesta av de katolska kyrkoinventarierna som helgonbilderna, altartavlorna etc. fick ofta stanna kvar i kyrkorummen eller ställdes undan. Förstörelsen var alltså större i många andra länder. Däremot så berövades många kyrkor sina föremål av ädelmetall och klostren tvingades att stänga (även om vissa kunde vara kvar långt in på 1500-talet) (Jonsson 2007, 139).

I myntmaterialet från fas 2 som återfinns i den kyrkliga miljön kan man se spår av Gustav I:s politiska förändringar. Samtidigt måste de politiska förändringarna inträffat över tid snarare än under en kort tid, då 145 av 328 ex. under fas 2 ändå är funna i en kyrklig miljö. Det motsvarar nästan hälften (ca 44 %). Men hur kommer det sig då att andelen kyrkliga fynd ändå är så pass stor?

För Gustav I var övergången till protestantismen ett viktigt steg i att göra sig till kyrkans överhuvud, få befogenheter över deras resurser och att delvis stärka sin egen ställning. Men bytet av trossamfund var nog inte en lika snabb process för befolkningen på landsbygden som den var för kungen själv. Jag tror att många av de mynt man funnit i svenska kyrkor under fas 2 är resultatet av ett kontinuerligt offerande från församlingsmedlemmarna. För dem tog nog bytet av trossamfund tid och om de var vana att offra mynt, så tror jag att många fortsatte

kan betalade man den s.k. peterspenningen som var en kyrklig skatt som var avsedd för påven. Skatten var på en penning för en jordägande vuxen och togs troligtvis upp av den lokala sockenkyrkan. Tionde var en skatt som snarare bekostade kyrkans uppehälle och underhåll. Men genom peterspenningen blev skattebetalningen och de utbetalade mynten själva ett rituellt föremål som betalades av befolkningen till påveämbetet och den katolska kyrkan. Gullbekk beskriver det vardagliga myntoffret i kyrkan som en typ av spirituell överföring med ett ideologiskt istället för ekonomiskt värde, skapande av en relation mellan människa och Gud (Gullbekk 2015, 237).

Man kan också se på de många hopade fynden i landsbygdskyrkorna som en del av den relationen. Mynten offrades som en del i en rituell rit och en del av myntfynden här kan vara medvetet deponerade. Det är främst de lägsta valörerna som hittas i kyrkfynd oberoende av myntens ursprungsland. Det ekonomiska värdet på mynten spelade troligtvis mindre eller ingen roll för offrandet, det viktiga var att man offrade, inte storleken av offret. Därför är det naturligt att man då valde att offra de lägre valörerna och om man fått utländska mynt som betalningar vid handelstransaktioner blev det naturligt att också offra dessa. Det kan ha varit en av de främsta anledningarna till att man hittar mynten i kyrkorna. Kenneth Jonsson menar också att under vissa perioder fanns det större förutsättningar för offerspill t.ex. om mynten tappar i köpkraft ökar antalet mynt då deras värde blev mindre (Jonsson 2011, 4). De utländska mynten kanske också i mindre utsträckning blev intressanta för kyrkopersonalen att samla in direkt då de inte uppskattades av statsmakten. Under fas 1 fanns den låga valören penning, som ofta hittats i kyrkliga miljöer, under Gustav I (Vasa) slutar man prägla så låga valörer, vilket gjorde att ett myntoffer blev dyrare för den offrande individen.

Figur 19. De svenska myntverken i grått, fynd med svenska mynt i grönt och fynd med utländska mynt i rött under fas 2.

Under fas 2 förändrades fyndens rumsliga spridning och fyndsammansättning. Figur 19 visar utbredningen av de svenska och utländska mynten mellan 1520-1560. Fynd med mynt från fas 2 är få till antalet (endast 328 ex.) inom det dåtida Sveriges gränser. Av dem är endast 28 utländska, alltså ca 8 %. Det är en stor skillnad mot hur det såg ut under fas 1. Resultatet visar också att statsmakten fått en bättre kontroll över de cirkulerade mynten.

De fyndrikaste landskapen är Uppland, Västergötland och Östergötland. Många av de större hopade fynden är också gjorda i stadsmiljö till skillnad mot fas 1, då de flesta större hopade fynden hittades på landsbygden.

Under nästan hela fas 2 styrde Gustav I som svensk monark och myntherre. Han kallas ibland för den mest ekonomiska monarken som suttit på en svensk tron (Lager-

medeltida Sverige. Hur såg cirkulationen av mynten ut? I vilka geografiska områden cirkulerade främst svenska mynt? I vilka områden var de svenska mynten mer ovanliga och vad var orsakerna till det? Vilken kontroll hade den svenska statsmakten över vilka mynt som användes i riket. Spridningen kan visa hur vanligt det var att man använde sig av mynt under perioden och i olika geografiska områden (i vissa områden kanske det var vanligare att använda sig av byteshandel med varor eller natura, eller om man i vissa områden var mer beroende av utländska mynt). Fyndplatserna kan säga mycket om myntens användningsområden.

I min redovisning av de svenska mynten, antal och rumsliga spridning har jag tagit min utgångspunkt i Louise Hults databas av svenska örtugar och fyrkar funna i Sverige (Hult 2012). Penningarna är katalogiserade av Kenneth Jonsson Numismatiska forskningsgruppen (opublicerat material). Deras databaser har jag bearbetat för att kunna göra spridningskartor och tabeller som besvarar mina frågeställningar.

De svenska mynten som präglades under fas 1 var örtugen, fyrken och penningen. Örtugen var värd två fyrkar eller åtta penningar (Elfver och Frösell 1995, 117). Under fas 1 präglades mynt i Stockholm, Söderköping, Västerås och Åbo. Från perioden 1450-1520 har man totalt hittat 968 svenska mynt i Sverige. I tabell 2 visas att dessa är uppdelade på 53 örtugar, 144 fyrkar och 771 penningar.

Örtugar	Fyrkar	Penningar
53 ex.	144 ex.	771 ex.

Tabell 2. Antal mynt i Sverige av respektive valör.

Valör	KKB	K I	Int	SSdä	Hans	SNS	SSdy
Örtugar	14 ex.	1 ex.	2 ex.	34 ex.	-	-	2 ex.
Fyrkar	-	-	-	78 ex.	5 ex.	5 ex.	56 ex.

Tabell 3. Antal fynd från respektive myntherre av örtugar och fyrkar.

Tabell 3 visar att de vanligaste mynten som man hittat från perioden av örtugar och fyrkar är utgivna under Sten Sture d.ä. Sten Sture d.ä. präglade örtugar och fyrkar både i Stockholm och Västerås. Av örtugarna är 7 ex. präglade i Stockholm, 27 ex. i Västerås. Av de kända fyrkarna är 32 ex. präglade i Stockholm och 46 ex. i Västerås. Sten Sture d.y. är representerad med 58 ex. som fördelar sig på 2 örtugar (båda präglade i Stockholm) och 56 fyrkar där 54 ex. är präglade i Stockholm och 2 ex. i Västerås.

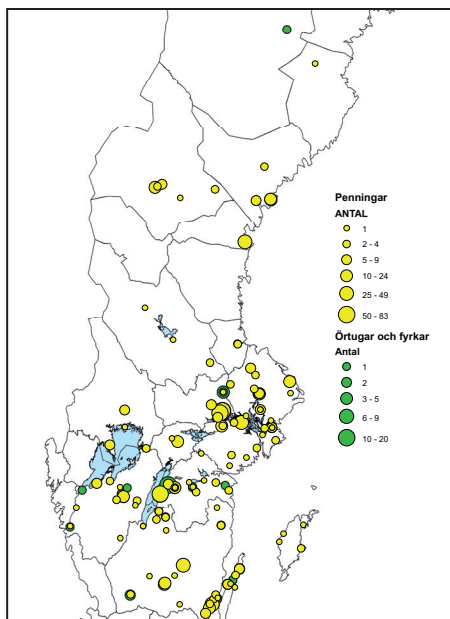
Från de andra myntherrarna är antalet exemplar få (totalt 27 ex.). Av Karl Knutsson Bondes mynt har man hittat 14 örtugar. 5 mynt har hittats från Hans regeringsperiod och dessa består enbart av fyrkar, 2 ex. från Stockholm och 3 ex. från Västerås. Alla fyrkar präglade under Svante Nilsson är präglade i Västerås. De två örtugarna myntade under interregnum är båda präglade i Stockholm liksom Kristian I:s enda funna mynt, en örtug.

Penningarna är till antalet (771 ex.) den stora gruppen svenska mynt. Dessa finns under fas 1 med typerna *krönt huvud*, *krönt A* och *krönt S*. De med *krönt huvud* tros vara präglade under hela fas 1 medan de andra två typerna (*krönt S* och *krönt A*) bara präglats periodvis under fas 1.

Rumslig spridning av fynden

För att inte bara tydliggöra vilka mynt man hittat under respektive myntherre och mängden av dessa blir den rumsliga spridningen viktig. Var mynten hittas säger mycket om myntbruket under perioden.

I figur 1 syns myntens rumsliga spridning i det medeltida Sverige samt i Jämtland och på Gotland. Av de högre valörerna,

Figur 1. Svenska mynt funna i Sverige inkl. Bohuslän, Gotland och Jämtland 1450-1520.

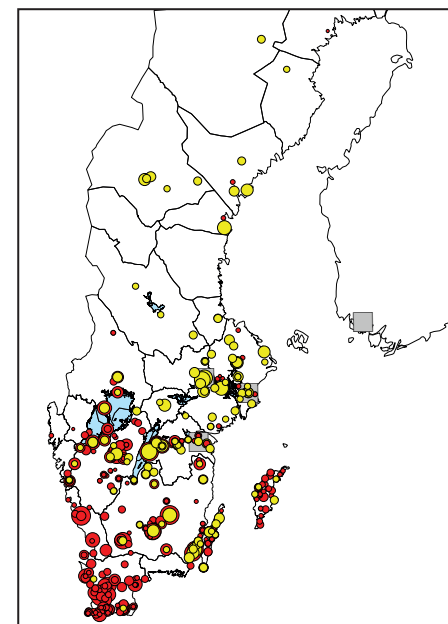
örtugar och fyrkar finns koncentrationer i Västmanland och Östergötland med mindre koncentrationer också i Småland och på Öland i södra Sverige och i Ångermanland i Norrland. Fynden norr om Uppland är få borträknat Ångermanland. Det stora antalet mynt i Västmanland kommer från Västerås domkyrka med 50 ex., Västerås stad 1 ex., 4 ex. i Gruvbyn i Sala och ett mynt från Lilla Rytterne kyrkoruin. Västerås var myntort under perioden, vilket kan vara en av förklaringarna till det stora antalet myntfynd i Västerås domkyrka. Vissa av mynten av högre valör bör kanske snarare ses som skatter då mängden är anmärkningsvärt hög. Det är också förvånande att av de 56 ex. man funnit i Västmanland så kommer 27 ex. från Stockholm och 29 ex. från Västerås vilket är besynnerligt då man skulle kunna tro att dominansen av västeråsmynt borde varit större. Den andra stora koncentrationen är i Östergötland där man hittat 58 exemplar. De

flesta av dessa kommer från de väl utgrävda Alvastra kloster (26 ex.) och staden Vadstena (17 ex.). De övriga fynden från Östergötland kommer från Skänninge (7 ex.), Stegeborg i Skällvik (4 ex.) och Linköping (4 ex.). Andra stora myntkoncentrationer kan ses i Småland där tre kyrkor står för de flesta fynden. 26 ex. är funna i landskapet och Hagby kyrka (5 ex.), Växjö domkyrka (6 ex.) och Åseda kyrka (5 ex.) dominerar fyndmaterialet. I Ångermanland är mynten hittade i kyrkoruinerna Gudmundrå (1 ex.) och Nordingrå (9 ex.). Ett annat fyndtätt område är Uppland där man hittat 19 ex. från perioden och där Häverö kyrka (4 ex.), Solna kyrka (5 ex.) och Uppsala stad (10 ex.) är de största koncentrationerna.

Spridningen av penningarna ser likartad ut. Det fyndrikaste landskapet är Västmanland (175 ex.) följt av Småland (131 ex.) och Östergötland (126 ex.). Det största antalet mynt kommer från Mälardalen och södra Sverige. Men även i Norrland har man funnit en stor mängd svenska penningar. I Ångermanland har man funnit 29 ex. totalt vilka är funna på tre fyndplatser, Nordingrå kyrkoruin (19 ex.), Gudmundrå kyrkoruin (8 ex.) och Anundsjö kyrka (2 ex.). I Norrland är få kyrkor helt undersökta, men både Nordingrå och Gudmundrå är det, och de många mynten tyder på ett användande av svenska mynt i området under fas 1.

Det enskilt största hopade penningfyndet från fas 1 är från Västerås domkyrka (83 ex.). Andra stora hopade fynd är Alvastra kloster (79 ex.), Sankta Gertruds kapellruin (78 ex.) och Hagby kyrka (35 ex.). Både Västerås domkyrka och Sankta Gertrud kapellruin ligger i Västmanland vilket är det fyndrikaste landskapet. De många penningfynden i Mälardalsområdet är inte förvånande då de flesta myntorterna fanns där.

Tabell 4 visar att 624 svenska mynt har hittats på landsbygden mot 344 i svenska städer. De vanligaste fyndplatserna är kyrkliga miljöer med 217 ex. i stadskyrkor och 477

Figur 18. De svenska myntverken i grått, fynd av svenska mynt i gult och fynd av utländska mynt i rött i Sveriges nutida utbredning under fas 1.

med mynt. I Mälardalsområdet där de flesta av myntverken fanns är de utländska mynten få, medan de i södra och västra Sverige har en dominerande ställning. På landsbygden är de utländska mynten i stor majoritet, detta visar att mynten fått en dominant ställning vid transaktioner hos allmogen i södra Sverige. Om mynten istället koncentrerats i städer skulle det kunna vara ett bevis för att det är med handelsmän eller soldater som mynten nått Sverige. Men eftersom mynten är så pass vanliga både i städer och på landsbygden tyder det också på ett allmänt användande där lantbrukande bönder tagit emot de utländska mynten som betalning vid försäljningar av t.ex. boskap och jordbruksprodukter vid marknader. Spridningen tyder på att man i södra Sverige ansåg mynten som garantier för fortsatta transaktioner med de utländska mynten.

Arjun Appadurai beskriver i *The social*

life of things att föremål inte ska värderas efter dess ekonomiska värde utan efter vad samhället socialt valt att ge föremålet för värde, ett socialt värde (Appadurai 1986, 3). Det innebär att man på den svenska landsbygden, på grund av bristen på svenska mynt kollektivt, valde att göra de utländska mynten till giltiga betalningsmedel eftersom samhället kollektivt accepterar dessa vid transaktioner som betalning och där ligger deras värde. Då kunde man exempelvis istället använda sina svenska mynt som en besparing av en värderesurs.

Den största gruppen myntfynd härrör från landsortskyrkor. Anledningarna till det kan vara flera, t.ex. att många äldre kyrkor restaurerades vid 1900-talets början och värmesystem installerades (Klackenberg 1992, Gerdin 2009 och Jonsson 2011). Under restaureringarna gjorde man utgrävningar i kyrkorna och de var mer eller mindre väl dokumenterade beroende på grävningen. Men att undersökningarna var noggranna och väl genomförda för sin tid är högst troligt. Detta är en av förklaringarna av att myntfynden till antalet blir så många just i landsortskyrkor. Men kyrkorna var också en plats för offerhandlingar där man offrade vid altaret, helgonbilderna och vid offerstockarna (Klackenberg 1992, 35). Mynt togs också upp som kollekt i kyrkorna (Jonsson 2011, 4). Flera forskare menar att mynten som hittas i kyrkorna är följden av offerspill med vilket menas att mynten tappats och glömts kvar (exempelvis Malmer 1948, Klackenberg 1992 och Jonsson 2011). Att många mynt kan ha tappats och försvunnit i kyrkorna vars belysning var dunkel och golven hade många sprickor, där mynten lätt kunnat försvinna är en trolig orsak. Men jag tror inte att den är allmänt giltig för alla mynt.

Nanouschka Myrberg talar om mynten som meningsbärande materiell kultur som under medeltiden betydde något utöver det ekonomiska värdet för de som brukade dem (Myrberg 2008, 179). Till den katolska kyr-

Mynt funna på landsbygdens minskade med 94 % från fas 1 till fas 2.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att skillnaden mellan myntfynden under fas 1 och fas 2 är stor. Fyndmaterialet minskade totalt med 91 % från fas 1 till fas 2. De utländska mynten minskade samtidigt från 2.509 ex. under fas 1 till 28 ex. under fas 2, d.v.s. en minskning med 99 %. Under fas 1 står det utländska mynten för 75 % av alla mynten på landsbygden, men bara för 47 % av alla mynten i städerna, där alltså de svenska mynten är vanligare. Under fas 2 står de svenska mynten för 91 % av alla fynden på landsbygden mot ca 93 % i städerna. Förändringen kommer att diskuteras längre fram.

FYNDMATERIALETS FÖRÄNDRING FRÅN FAS I TILL FAS II

Senmedeltiden brukar beskrivas som en period av politiskt kaos, många maktskiftet och en hög grad av militär aktivitet. Numismatiskt talar man om perioden som en tid av internationalisering då ett stort antal utländska mynt cirkulerar (Elfver och Frösell 1995). Under fas 1, vilken utgör senmedeltidens slutskede i Sverige, visar fyndmaterialet på att ca 72 % av alla fyndmynten från perioden är utländska. Hur kan det vara möjligt med en så hög andel utländska mynt när de svenska myntverken producerade mynt under hela perioden? Här måste man även diskutera vilken kontroll statsmakten hade över de mynt som cirkulerade i Sverige. Under fas 2 utgör de utländska mynten bara ca 8 % av myntfynden. Hur kan myntmaterialet skilja så mycket åt mellan fas 1 och fas 2? Den frågan ska nu försöka förklaras utifrån förankring av myntfynden i sin historiska kontext.

Senmedeltiden var en period med en svag Kalmarunion som under vissa perioder i princip upplöstes (dock inte officiellt) av olika privatpersoners egna maktambitioner. Det var en period då unionskungarna eller de

svenska kungarna/riksföreståndarna hade en relativt svag ställning i ett splittrat rike med an många frälsefamiljer såg sin möjlighet att få ett större politiskt inflytande. Allmogen var också splittrad och fick på grund av den politiska situationen under perioden ofta ta till vapen vid inre och yttre stridigheter. De blev också offer för svaga regenters dåliga statsekonomier där olika skattehöjningar och reduktioner blev vardag. Regenternas krigsföring var dyr och splittrade landet i olika omgångar.

En av de troligaste anledningarna till de stora mängder utländska mynt som var i cirkulation var att de svenska myntverken inte kunde förse hela befolkningen med svenska mynt. Vilket gjorde att befolkningen i vissa områden blev tvungna att handla med utländsk valuta för att kompensera den inhemska myntbristen (Carlsson och Jonsson 2001, 16).

Under Karl Knutsson Bones tid som svensk regent fanns det myntverk i Stockholm, Åbo och Söderköping. Myntverket i Söderköping upprättades för att få bukt med de utländska mynten i cirkulation (Jonsson 2011, 14). År 1453 klagade Karl Knutsson Bonde på bristen på svenska mynt, vilka ledde till att befolkningen använde sig av sämre utländska mynt, medan de svenska sparades som silverresurser eller smältes ned (Edvinsson m.fl. 2010, 103). Att de svenska mynten sparades och man istället valde att använda utländsk valuta gjorde att det blev en brist på inhemska valuta. Fenomenet kallas *Greshams lag* med vilket menas att dåliga mynt driver ut goda mynt då mynt av samma officiella värde men med olika metallvärden cirkulerar samtidigt. Värdet på myntens metallinnehåll översteg vad man kunde köpa för mynten vilket gjorde att de togs ur cirkulation (Nationalencyklopedin 1996, 70).

Som visas i figur 18 är de utländska mynten i dominans under fas 1, perioden 1450-1520. Vilket tyder på att de svenska myntverken inte kunde försörja hela Sverige

Fyndplats	Antal mynt
Kloster	132 ex.
Konvent	62 ex.
Landsortskyrkor	477 ex.
Stadskyrkor	217 ex.
Städer	48 ex.
Övrigt: landsbygd	15 ex.
Övrigt: stad	17 ex.

Tabell 4. Myntens fyndplatser under fas 1.

ex i landsortskyrkor. Ett intressant resultat är att av de högre valörerna (örtugarna och fyrkarna) är 58 % funna i stadsmiljö, men när man räknar alla svenska mynt från fas 1 står stadsfynden enbart för 35 % av det totala materialet. Det kan visa på att de högre valörerna var vanligare i städerna än på landsbygden medan penningen var vanligare på landsbygden.

Sammanfattningsvis visar materialet att svenska mynt är vanligare på landsbygden än i städer och att de fyndrikaste landskapen med svenska mynt är Västmanland, Småland, Uppland och Östergötland. Orsakerna till det kan vara många. Det är landskap där det genomförts många arkeologiska utgrävningar vilket gör möjligheten att hitta mynt större. Det är också landskap som under senmedeltiden varit viktiga utifrån handel, med viktiga institutioner både kyrkligt och ekonomiskt. Att många för statsmakten viktiga städer, borgar och kyrkliga miljöer legat i landskapen gör att i dessa landskap kan tillgången på högre valörer ha varit större än de var i områden i Sveriges mer avlägsna landskap. Närheten till myntverken som var i bruk gör också tillgången på mynt större. Att man i städerna hittat fler mynt än på landsbygden av högre valörer beror troligtvis på en större tillgång på svenska mynt där och flera genomförda arkeologiska utgrävningar i medeltida kvarter. Att väl utgrävda platser genererar ett större material visar också de kyrkor som är väl utgrävda (t.ex. Åseda i

Småland och Nordingrå i Ångermanland där man påträffat relativt många mynt). Att det annars har varit vid arkeologiska undersökningar vid ruinerna av stora kloster som man på landsbygden hittar många mynt visar också att det var i den kyrkliga miljön som man på landsbygden främst använde mynt i större utsträckning eftersom de hade en stor skara besökande människor.

Fynd av danska mynt

I min redovisning av det danska materialet har jag utgått från Sarah Eriksson katalogisering av mynt från Kristian I, Hans och Kristian II som påträffats i det medeltida Sverige (Eriksson 2011).

Under fas 1 präglades mynt under Kristian I (1448-1481), Hans (1481-1513) och Kristian II (1513-1523). Dessa danska kungar var under kortare perioder också kungar över Sverige. Under sina perioder som svenska regenter präglade de också mynt på svenska myntorter. Dessa är redan presenterade ovan om de svenska mynten. I detta avsnitt kommer enbart mynten som är präglade i Danmark, men funna i Sverige att behandlas.

Kristian I

Kristian I blev dansk kung 1448 när han efterträdde Kristofer av Bayern som hade varit unionskung över Danmark, Norge och Sverige. Tanken var att också Kristian I skulle bli unionskung om inte Karl Knutsson Bonde snabbt hade samlat stöd för att gripa makten i Sverige. Kristian I föreslogs som ny regent men blev det alltså inte till en början. Kristian I förde en lång kamp (till stor del militärt) för att få de tre rikena att fortsätta unionen vilket gjorde att han hamnade i ekonomiska trångmål ett flertal gånger under sin period som kung. Detta kan man se spår av i de mynt som präglades under hans tid som kung (Silvergren 1995, 281). Under Kristian I:s regeringsperiod präglades myntet *hvid* (fig. 2) som var värd 4 penningar. Mynten hade dålig lödighet och präglades i stora

Figur 2. Danmark, Kristian I, hvid.

mängder. Under tidigare regenter hade man präglat den högre valören *skilling*, men för Kristian I skulle en utgivning av det myntet blivit för dyrt och i avsaknad av inhemska större mynt fick man istället använda sig av tyska mynt.

Hviderna präglades i Malmö som var den enda myntorten i Danmark under Kristian I. Hviderna skulle motsvara en lybsk 3-penning och kallades därför för danska 3-penningar (Eriksson 2011, 12).

Hans

Efter kung Kristian I:s död dröjde det innan Hans (Kristian I:s son) kröntes till dansk kung. Under den perioden styrdes Danmark av det danska riksrådet eftersom Hans var ung (26 år) vid faderns fränfalle. När riksrådets styrde Danmark präglades hvider i Malmö. Hviderna trodde man var präglade under riksrådets tidigare regeringsperiod januari- september 1448 alltså innan Kristian I blev kung, men senare forskning har visat att denna typ präglades 1481 (Eriksson 2011, 12). År 1483 kröntes Hans till kung av Danmark och Norge, men han kom också att regera i Sverige 1497-1501.

Under Hans började nya valörer att präglas. De högsta valörerna var guldmynten *3-nobel*, *2-nobel*, *nobel*, *rhensk gyllen* och *halv rhensk gyllen*. Dessa mynt präglades i Malmö och i det nya myntverket i Köpenhamn. Ingen av dessa valörer har dock påträffats i svenska fynd (Eriksson 2011, 12). Man började prägla *skillingen* (12 penningar) igen. En valör som präglats innan Kristian I:s regeringsperiod, men som återupptogs igen under kung Hans. Skillingarna präglades i

Malmö, Köpenhamn och Aalborg och bär året 1512 eller är utan årtal (Silvegren 1995, 282). Man präglade också ½ skilling kallad *sösling* (6 penningar) i Malmö och Köpenhamn. Utöver de nya valörerna fortsatte man att prägla underhaltiga hvider i stort antal i Malmö, Köpenhamn och Aalborg (Silvegren 1995, 282). Medan skillingen och söslingen motsvarade de lybska mynten väl (Danmark hade lybsk mynträkning) så motsvarade hviderna inte sin tyska motsvarighet witten. De danska hviderna var mycket lättare. Befolkningen var mycket missnöjd med Hans hvider som skapade inflation. Detta ledde till att en bestämmelse infördes om myntväsendets förbättring (mynten behövde hålla högre kvalitet) när Kristian II skulle bli ny regent (Silvegren 1995, 282).

Kristian II

Kristian II blev ny unionskung efter Hans 1513 och regerade fram tills han blev avsatt 1523. Under Kristian II:s tid vid makten präglades större guldmynt som *nobel* och det större silvermyntet *silvergyllen*, men också, som tidigare, silvermynten *skilling* och *hvid*. På grund av de många militära aktioner som genomfördes under Kristian II:s tid vid makten liksom inre stridigheter började man att i Malmö prägla klippingmynt med skillingstämplar. Man försämrade också silverhalten i mynten genom att blanda dessa med koppar för att kunna prägla fler med samma mängd silver (Silvegren 1995, 282). Dessa klippingar kom troligtvis till Sverige i stort antal i samband med Kristian II:s invasion 1520 (Lagerqvist 1995, 125). Mynten var inte uppskattade i Danmark och blev det inte heller i Sverige så när Gustav Vasa

Kristian I	Riksrådet 1481	Hans	Kristian II
221 ex.	24 ex.	138 ex.	153 ex.

Tabell 5. Danska mynt funna i Sverige från respektive myntherre.

Alla myntorterna ligger nära varandra och präglade mynt under lång tid, vilket gjort att fynden i landskapen blev fler. Men jag anser också att skillnaden kan bero på att myntbruket förändras under fas 1 och fas 2 (mer ingående under *kap. 4.2* om varför fyndmaterialet förändras mellan fas 1 och fas 2).

I Östergötland har man funnit många mynt både från fas 1 och fas 2. Det stora antalet mynt i landskapet kommer främst från fyndplatserna Alvastra kloster och Vadstena kloster. Östergötland var under medeltiden rikt och Alvastra och Vadstena kloster blev viktiga mötesplatser och pilgrimsmål. Trots att Gustav I genom reformationen inledde slutet för klosterväsendet i Sverige 1527 så fortsatte man i vissa kloster med sin verksamhet långt in på 1500-talet, dock med begränsade befogenheter. I Vadstena kloster bedrev man t.ex. vid Gustav I död 1560 fortfarande sin verksamhet vid klostret som tvingades att stänga först 1595 (Piltz 1996, 174). Det gör att fynden av 35 mynt i Alvastra (stängde på 1530-talet) och 11 mynt i Vadstena blir mindre förvånande.

Norr om Mälardalen är myntfynden få vilket kan ha flera orsaker. Under medeltiden bodde 95 % av alla människor på landsbygden (Klackenberg 1992, 41). Men i Norrland var befolkningstätheten lägre. I Norrland har det också gjorts färre arkeologiska utgrävningar, vilket kan vara en anledning till att fynden är få. Att spridningen av utländska mynt också är liten beror på att ju högre upp i landet man kommer ju färre blir fynden. Under medeltiden var heller inte handel med mynt det enda sättet utan ett av flera. I flera områden var säkert fortfarande byteshandel

Fyndplats	Antal mynt
Landsbygdsmiljö	2543 ex. (73 %)
Stadsmiljö	934 ex. (27 %)

Tabell 21. Fynd av mynt från landsbygdsmiljö och stadsmiljö under fas 1.

och naturabetalningar de dominerande handelssätten.

Hur skiljer sig myntfynden mellan stad och landsbygd? För att till fullo förstå i vilken typ av kontext myntfynden är påträffade så måste det sägas att flera typer av fyndplatser döljer sig under de båda kategorierna stad och landsbygd. Som presenterats tidigare består kategorin stad av: fynd från *konvent*, *stadskyrkor*, *domkyrkor*, *arkeologiska utgrävningar i stadsmiljö*, *lösfynd i stadsmiljö* och *övrig kategori i stadsmiljö*. I landsbygd delen ingår: *kloster*, *landsortskyrkor*, *lösfynd och övrig kategori med landsbygdsmiljö*. I tabell 20-21 presenteras fasernas landsbygdsmiljö och stadsmiljö. Mynt funna i landsbygdsmiljö är vanligare både under fas 1 och under fas 2. Däremot skiljer det procentuellt mycket åt mellan landsbygdsmiljöns dominans mellan faserna. Under fas 1 utgör mynt funna i stadsmiljö bara 27 % medan de under fas 2 står för 51 %. Det är en hög siffra då många landsortskyrkor i större utsträckning har varit föremål för arkeologiska utgrävningar (på grund av renoveringar). Det visar på ett skifte från att mynten hamnat i en kyrklig miljö till att i större utsträckning hittas i städerna.

Men har verkligen andelen mynt funna i stadsmiljö ökat eller är det enbart andelen mynt funna i landsortskyrkorna som minskat? De 165 mynten funna i stadsmiljö under fas 2, under en period av 40 år, skulle motsvara 288 ex. under 70 år (som i fas 1). Viket kan jämföras mot det riktiga antalet under fas 1 på 934 ex. Det visar att stadsmiljöns andelen sig inte ökat under fas 2 utan att de minskat i antal. De minskade dock inte i samma utsträckning som mynten i landsbygdsmiljö.

Fyndplats	Antal mynt
Landsbygdsmiljö	163 ex. (49 %)
Stadsmiljö	165 ex. (51 %)

Tabell 22. Fynd av mynt från landsbygdsmiljö och stadsmiljö under fas 2.

Ursprungsland	Antal mynt
Sverige	300 ex.
Tyskland	12 ex.
Danmark	8 ex.
Gotland (Sören Norby)	3 ex.
Baltikum	2 ex.
Norge	1 ex.
Polen	1 ex.
Österrike	1 ex.
Totalt	328 ex.

Tabell 19. Myntfynd under fas 2.

ursprungsländer som mynten kommer ifrån. Resultatet visar att under fas 1 importerades stora mängder utländska mynt till Sverige, medan de under fas 2 blir betydligt färre till antalet. Under fas 1 är fynden av de tyska mynten fler än fynden av inhemska svenska mynt och både danska och gotländska mynt är vanligt förekommande i södra och västra Sverige. Totalt står de utländska mynten för 72 % av myntfynden under fas 1 medan de svenska bara utgör 28 %. Det visar att man i Sverige under fas 1 måste varit beroende av utländska mynt vid transaktioner, kanske på grund av att de inhemska mynten inte räckte till att försörja hela landet. Under fas 2 blir de utländska mynten långt färre vilket tyder på att behovet av utländska mynt minskat eller inte fanns alls och att de få mynt som hittats är resultatet av en import via utländska handelsmän.

Under fas 2 får Sverige en stor tillgång på silver i Sala silvergruva i Västmanland. Där utvanns silvret till Gustav I:s myntning. Årsmedeltalet under Gustav I var 3,7 ton från gruvan (Lagerqvist 1995, 136). Den stora silverresursen gör att fler mynt kunde präglas, vilket kan ha gjort att mängden mynt räckte för hela befolkningen i landet och kan vara en orsak till att de utländska mynten blir mer ovanliga. Lagerqvist menar dessutom att alla Gustav I:s kyrkokonfiskationer under

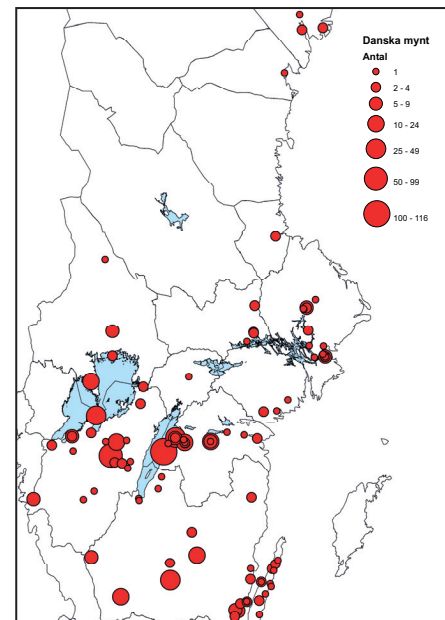
	Fas I	Fas II
Sverige	28%	92%
Gotland	14%	1%
Danmark	16%	2%
Baltikum	1%	1%
Tyskland	39%	4%
Övriga	2%	1%

Tabell 20. Myntens ursprung i de svenska fynden (bara länder med minst en procent är representerade).

reformationen endast motsvarade 1-2 årsproduktioner från Sala silvergruva (Lagerqvist 1995, 136) Under fas 2 utgör de svenska mynten ca 92 % av det totala antalet medan de utländska mynten bara står för ca 8 %.

Tabell 20 visar myntens ursprung och hur de förhåller sig till det totala antalet mynt under respektive fas. Spridningen av mynten under fas 1 visar att mynten inte räckte till för befolkningen i främst södra Sverige. De fyndrikaste landskapen med utländska mynt är Småland (1059 ex.), Östergötland (647 ex.), Västergötland (535 ex.) och Öland (120 ex.). Gemensamt för de fyndrikaste landskapen är att de ligger långt från myntorterna under perioden men de ligger nära Danmark, Gotland och Norge. De fyndrikaste landskapen av svenska mynt under fas 1 är Västmanland (231 ex.) och Östergötland (184 ex.) vilka geografiskt ligger närmare de svenska myntorterna Stockholm, Söderköping, Västerås och Åbo.

Under fas 2 förändras spridningen och de fyndrikaste landskapen är Västergötland (74 ex.), Östergötland (73 ex.), Uppland (63 ex.), och Västmanland (41 ex.). Resultatet visar att det fyndrikaste landskapet under fas 1 (Småland) har betydligt färre myntfynd under fas 2 medan landskap med få fynd under fas 1 som Uppland och Västmanland ligger i toppen under fas 2. Resultatet kan bero på närheten till myntorterna i Stockholm, Svartsjö, Uppsala, Västerås och Åbo.

Figur 3. Fynd av danska mynt i det medeltida Sverige 1450-1520.

startade sitt uppror gav han ut klippingar som imitationer av de danska mynten för att göra unionskungen mindre populär i Sverige.

Tabell 5 visar att flest danska mynt hittade i Sverige är präglade under Kristian I med 221 ex. Alla mynten är hvider präglade i Malmö. De 153 mynt man funnit från Kristian II:s regeringsperiod är nästan alla s.k. klippingar. Av 153 mynt är 149 klippingar präglade i Malmö. Av de mynt som är präglade under Hans är 135 av 138 mynt hvider. Dessa fördelar sig på 109 ex. från Malmö, 16 ex. från Aalborg, 1 ex. från Köpenhamn och 9 ex. där myntorten är okänd. Av de av riksrådet präglade mynten kommer samtliga från Malmö.

Rumslig spridning av fynden

Med utgångspunkt från figur 3 kan man utskilja var de flesta fynden med danska mynt är gjorda. Koncentrationerna finns i Västergötland, Östergötland och till viss del

även i Småland och på Öland. Koncentrationerna i Västergötland kommer från Gudhems kloster (57 ex.), Läckö slott (46 ex.) och Varnhems kloster (10 ex.). De stora fynden från Östergötland kommer från Alvastra kloster (116 ex.), Vadstena kloster (28 ex.), Sankta Ingridis kloster (22 ex.) och kv. Ambrosia i Linköping (10 ex.). Andra stora fynd är från Växjö domkyrka och Åseda kyrka i Småland med 26 ex. respektive 20 ex. Från Hamneda kyrkoruin i Småland har man hittat 14 ex. och från Botilsäter kyrka i Värmland har man hittat 11 danska mynt.

Spridningens koncentration visar på att danska mynt främst har cirkulerat i södra Sverige då antalet mynt är betydligt färre i Mälardalen och norrut. Att de danska mynten inte varit av betydelse för mellersta och norra Sverige tyder även fynden i Uppland på. Av 30 funna danska mynt så är 15 ex. funna i Uppsala, 14 ex. i Stockholm (enbart funna från utgrävningar runt Stockholm slott, vilket blir en speciell kontext) och 1 ex. från landsbygden (Lovö kyrka). Detta tyder på att mynten enbart brukats i städerna (kanske av danska handelsmän) men inte fått någon spridning på landsbygden i norra eller mellersta Sverige. Men det kan de mycket väl ha fått i södra Sverige. Om man gör samma undersökning i Småland har man totalt hittat 103 ex. i landskapet. Dessa fördelar sig på 38 ex. från småländska städer och 65 ex. från landsbygden. Det tyder på att de danska mynten hade en betydande utbredning på landsbygden och kan ha fungerat som ett betalningsmedel av betydelse för handeln i södra Sverige under perioden.

Tabell 6 visar att fynden fördelar sig på 373 mynt på landsbygden och 163 i städer. Sammanfattningsvis visar materialet att fynd på landsbygden är vanligare än i stadsmiljö och koncentrationerna är tydligt centrerade till Sveriges södra landskap, främst Småland, Västergötland och Östergötland. De danska mynten är också vanligare i sakrala miljöer då 435 mynt av 536 är funna i kyrkliga

Fyndplats	Antal mynt
Kloster	181 ex.
Konvent	62 ex.
Landsortskyrkor	140 ex.
Stadskyrkor	52 ex.
Städer	30 ex.
Övrigt: landsbygd	52 ex.
Övrigt: stad	19 ex.

Tabell 6. Myntens fyndplatser.

miljöer. Spridningen av mynten tyder på en effekt av landsöverskridande handel, där den svenska allmogen fått betalt i danska mynt och vid ett senare tillfälle använt dessa vid kyrkliga sammankomster som t.ex. för offer. Det skulle förklara varför det är så få danska mynt högre upp i landet. Fynden i mellersta och norra Sverige är till antalet få och också oftast funna i stadsmiljöer eller i kyrkobyggnader (som är väl undersökta). Detta tyder på att spridningen av mynten på landsbygden var liten i mellersta och norra Sverige och att mynten som hittas i stadsmiljöer kanske snarare ska ses som enskilda händelser och inte som bevis för en cirkulation av dessa. Att Västergötland har många fynd kan vara resultatet av handel med Norge (i union med Danmark under fas 1) där danska mynt cirkulerade. Västergötland gränsar till norska landskap så en handel med dessa vore inte otrolig. Mynten skulle också kunnat hamna i Västergötland då den danska hären vid försök till erövring av Sverige ofta färdades genom landet via Västergötland och då kan ha lämnat mynt efter sig. De få fynden av danska mynt i Norrland kan som tidigare nämnt tyda på få utgrävda miljöer, men också att mynten inte fick spridning till de norrländska landskapen.

Fynd av gotländska mynt

Under fas 1 cirkulerade även gotländska mynt i Sverige. De gotländska mynten som är av intresse här är funna i det medeltida Sve-

rige och präglade 1420-1520. Anledningen till att jag tar med mynt från perioden 1420-1450 (fig:4) som egentligen är innan fas 1, är på grund av att dessa sannolikt cirkulerade i Sverige tillsammans med de senare mynten under fas 1.

På Gotland präglades s.k. *W-brakteater*. De hade valören 1 penning och präglades i stort antal i staden Visby (därav bokstaven W) under perioden 1288-1450. Mynten var små och vägde bara 0,09-0,17 g (Fridh 2014, 3). Erik av Pommern var ansvarig för en utmyntning av W-brakteater på 1440-talet som i princip bara innehöll ren koppar och mynten blev därför inflationsmynt (Fridh 2014, 6). Från ca 1340 präglades örtugar på Gotland kallade *gotar* (fig. 4). Under Erik av Pommern präglades på Gotland gotar med så hög kopparhalt att de ibland kallas för *svarta gotar* på grund av den höga kopparhalten i mynten (Fridh 2014, 7). Goten var det gotländska inflationsmynt som i stora mängder cirkulerade i det medeltida Sverige. År 1449 återtog Danmark kontrollen av Gotland vilket blev slutet för Erik av Pommerns kopparhaltiga inflationsmynt.

Från 1450 gick man på Gotland över till dansk mynträkning för att få bukt med de dåliga mynten. Man började då istället för goten att prägla *hviden* (4 penningar). De nya hviderna hade liksom den äldre goten ett lamm på framsidan, men istället för motivet av en liljeväxt på baksidan var motivet en variant av den danska kungafamiljen Oldenburgs familjevapen. Det var dock fortfarande staden Visby som var myntherre (Lagerqvist 1970, 155). Hviden var den enda typen av mynt som präglades fram tills *skillingen*

Figur 4. Gote, Gotland, funnen i Halltorp i Småland.

Fyndplats	Antal mynt
Kloster	39 ex.
Konvent	14 ex.
Landsortskyrkor	47 ex.
Stadskyrkor	45 ex.
Städer	90 ex.
Övrigt: landsbygd	77 ex.
Övrigt: stad	16 ex.

Tabell 17. Fyndplatser av mynt från 1520-1560.

rikaste landskapet Västergötland kommer majoriteten av mynten från två stora fynd, Nya Lödöse i Göteborg (37 ex.) och Läckö slott (23 ex.). I Östergötland har man funnit två större hopade fynd i Alvastra kloster (35 ex.), samt i Vadstena kloster (11 ex.).

De utländska mynten från fas 2 är få till antalet (28 ex.). De finns bara representerade i sju svenska landskap. Mynten är funna i Småland (9 ex.), Uppland (6 ex.), Östergötland (5 ex.), Västmanland (3 ex.), Dalsland (2 ex.), Västergötland (2 ex.) och Södermanland (1 ex.). De enskilt största fynden är Växjö domkyrka i Småland (4 ex.), Sala silvergruva i Västmanland (3 ex.) och Läckö slott i Västergötland (2 ex.). De vanligaste utländska mynten är från olika tyska orter (12 ex), danska mynt (8 ex.) och gotländska mynt under Sören Norby (3 ex). Spridningen av mynten skiljer sig från fas 1 genom att de utländska mynten är mer utspridda under fas 2 (både i södra och västra Sverige med Mälardalen) medan mynten under fas 1 främst är koncentrerade till södra och västra Sverige. I Uppland har man funnit få utländska mynt från fas 1, men under fas 2 blir landskapet det fyndrikaste vad gäller utländska mynt.

Tabell 17 visar att den vanligaste fyndkategorin under fas 2 är mynt funna i städer med 90 ex. Även mynt hittade i kategorin övrig landsbygd (77 ex.) och landsortskyrkor (47 ex.) är vanliga fyndplatser. Av de 77 mynt som ligger under kategorin övrig landsbygd

Ursprungsland	Antal mynt
Sverige	968 ex.
Danmark	536 ex.
Gotland	520 ex.
Tyskland (tjurhuvudbraktiater och vinkenaugen)	1.365 ex.
Baltikum	20 ex.
Övriga mynt	68 ex.
Totalt	3.477 ex.

Tabell 18. Myntfynd under fas 1.

härör majoriteten från två fynd, gruvbyn i Sala i Västmanland och Läckö slott i Västergötland vilka båda är speciella fyndplatser. I Sala utvanns silvret som användes till Gustav I:s myntning. Läckö slott har man gjort noggranna utgrävningar och funnit många mynt både från medeltid och nyare tid.

Totalt har man från fas 2 funnit 163 mynt på landsbygden och 165 ex. i stadsmiljöer vilket visar att städer till skillnad från fas 1 är lika vanliga fyndplatser som landsbygden är. Man kan konstatera att mynten blir mycket färre under fas 2 och att den stora majoriteten av mynten är svenska. Av de svenska mynten är det de lägre valörerna örtugen, fyrken och 4-penningen som är de vanligaste i fynden.

ANALYS

Lösfynd och mynt från hopade fynd från perioden 1450-1560 har presenterats fördelat på två faser för att på ett tydligt sätt kunna visa den förändring som sker mellan fas 1 (3.477 ex.) och fas 2 (328 ex.). Orsakerna till skillnaderna mellan faserna diskuteras nedan. Att fas 1 är en längre period (70 år) mot fas 2 (40 år) ändrar inte det faktum att fynden från fas 1 är många fler än under fas 2.

Introduktion

Totalt ingår 3.805 mynt, varav de flesta är funna under fas 1.

Tabell 18-19 visar antalet mynt som hittats i Sverige under fas 1 resp. fas 2 och vilka

Valör	Daler	2 mark	1 mark	½ mark	Klippling	Öre	Örtug	Fyrk	4 penningar	Övriga mynt
Antal	1 ex.	3 ex.	12 ex.	7 ex.	10 ex.	23 ex.	51 ex.	46 ex.	58 ex.	89 ex.

Tabell 16. Fynd av olika valörer präglade med Gustav I som myntherre.

cirkulerade i stort antal i det medeltida Sverige, uppgår bara till totalt 28 mynt under fas 2. Fynden visar på att de utländska mynten inte i någon högre utsträckning cirkulerade i Sverige, vilket också betyder på att de svenska mynten räckte till för att förse hela befolkningen med mynt.

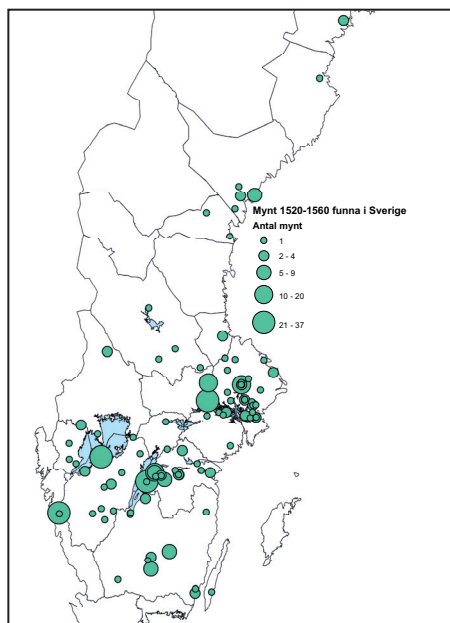
Tabell 16 visar att de vanligaste svenska mynten som hittats är 4 penningar (58 ex.), sedan örtugar (56 ex.) och fyrkar (46 ex.). Att de lägre valörerna hittas i större antal än de högre valörerna är ett förväntat resultat, då de präglades i större antal och lättare kunde tappas bort. Bland de 89 mynt där valören av olika anledningar inte finns tillgänglig (oftast för att informationen om myntens valörer inte finns med i äldre grävrappporter utan bara myntherren) tillhör troligtvis de flesta också de lägre valörerna. Högre valörer brukar nämligen få en mer ingående beskrivning i de äldre rapporterna, då de är relativt ovanliga. Intressant är att den höga valören 1 mark har hittats i tolv exemplar. Det är en anmärkningsvärd hög siffra då ½ mark bara hittats i sju exemplar. De lägre valörerna var de som var inkomstbringande för kronan och präglades i större utsträckning medan många av de högre valörerna troligtvis inte präglades i någon större omfattning.

Myntens rumsliga spridning

Under fas 2 är 300 av totalt 328 mynt svenska mynt präglade under Gustav I. I figur 15 visas spridningen och koncentrationerna av mynten från fas 2.

Spridningen av mynten sträcker sig geografiskt från Arby i Småland till Skellefteå i Västerbotten. De fyndtätaste landskapen är Västergötland (74 ex.), Östergötland (73 ex.), Uppland (63 ex.), och Västmanland (41

ex.). Småland som under fas 1 var ett av de fyndrikaste landskapen har under fas 2 bara 32 ex. i fyndmaterialet. Istället har Uppland och Västmanland, som under fas 1 var relativt fyndfattiga, nu hamnat på en tredje resp. fjärde plats vad gäller antalet mynt. I Uppland är det största fyndet med 12 ex. från kvarteret Sankt Per i Uppsala. Det stora antalet mynt som kommer från Västmanland härrör från två stora fynd, Västerås domkyrka (24 ex.) och gruvbyn i Sala (17 ex.). Dessa fynd har troligtvis sin förklaring i att Sala silvergruva var den stora silverresursen där silvret till mynten bröts och att man därför hittat många mynt där. Västerås var en av de viktigaste myntorterna under perioden. I det fynd-

Figur 15. Fynd i det medeltida Sverige av svenska mynt 1520-1560.

Valör	Antal mynt
Penning (W-brakteat)	8 ex.
Gote	465 ex.
Hvid	41 ex.
Skilling	6 ex.

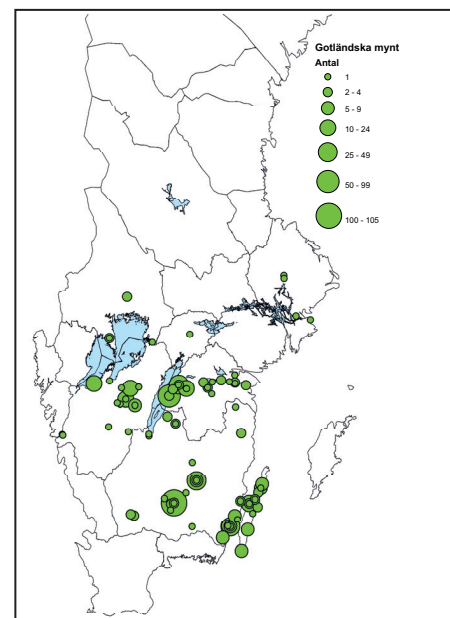
Tabell 7. Antal mynt av respektive valör från Gotland funna i det medeltida Sverige under fas 1.

(12 penningen) infördes på ön på 1520-talet (Östergren och Jonsson 1998, 12). Skillingen pryddes av länsmanen på Gotland, Sören Norbys vapen, som var ansvarig för utgivningen.

Myntens rumsliga spridning

Totalt har man funnit 520 gotländska mynt 1420-1520 i det medeltida Sverige. Gotlandsavsnittet här bygger på Peter Nelsons fynddatabas (Nelson 2012).

Tabell 7 visar att de är gotarna som är

Figur 5. Fynd av gotländska mynt i det medeltida Sverige 1450-1520.

den vanligaste myntvalören från Gotland i Sverige under fas 1. Dessa var som tidigare nämnt inflationsmynt av nästan rent koppar. Dessa nådde troligtvis Sverige under andra hälften av 1400-talet. De kopparhaltiga W-brakteaterna är inte lika vanliga. Hviderna som började präglas från 1450 har det näst största antalet med 41 ex. och den högre valören skilling som börjar präglas efter 1520 har bara hittats i 6 ex.

Figur 5 visar att de gotländska mynten är vanligast i södra Sverige. De fyndrikaste landskapen är Småland (254 ex.), Östergötland (142 ex.), Västergötland (56 ex.) och Öland (50 ex.).

Spridningen av de gotländska mynten visar att importen i ett första skede måste ha nått Öland och Småland eftersom koncentrationerna där är stora och till antalet många. Sedan måste de ha spridits till de närliggande landskapen därifrån, som t.ex. Västergötland och Östergötland. I Mälardalen är fynden av gotländska mynt sällsynta vilket tyder på att de inte varit viktiga i den regionen medan de i södra Sverige måste ha spelat en viss roll för den senmedeltida ekonomin. De största enskilda fyndplatserna är Växjö domkyrka (109 ex.), Alvastra kloster (70 ex.), Åseda kyrka (52 ex.), Hagby kyrka (48 ex.) och Vadstena kloster (29 ex.). Av de hopade fynden är tre av de största fynden (Växjö domkyrka, Åseda kyrka och Hagby kyrka) från Småland och de andra två (Alvastra kloster och Vadstena kloster) från Östergötland vilka båda ligger i östra Sverige mot Östersjön. Det stora antalet gotländska mynt på de fyndplatserna visar också att cirkulationen varit störst i östra Sverige.

I tabell 8 visas att mynten oftare påträffas på landsbygden än i städer och att den dominerade fyndplatsen för gotländska mynt är i landsbygdskyrkor med 207 ex. Fynd av gotländska mynt präglade efter dansk mynträckning, alltså hvider, är få till antalet och ca 1455 försvinner de från fyndmaterialet helt förutom i Småland, där de fortfarande

Fyndplats	Antal mynt
Kloster	104 ex.
Konvent	29 ex.
Landsortskyrkor	207 ex.
Stadskyrkor	130 ex.
Städer	16 ex.
Övrigt: landsbygd	29 ex.
Övrigt: stad	5 ex.

Tabell 8. De vanligaste fyndplatserna för gotländska mynt under fas 1.

hittas i mindre antal (Jonsson 2011, 14). De är ovanliga även på Gotland vilket kan ha sin förklaring i att gotarna (som präglades innan) fortsatte att cirkulera under en längre tid även efter att de slutat tillverkas.

Fynd av tyska mynt (tjurhuvudsbrakteater och vinkenaugen)

Av de tyska mynten från perioden 1450-1520 som är med här består en stor del av *tjurhuvudsbrakteater* från Mecklenburg och *vinkenaugen* från Pommern (övriga tyska mynt som påträffats i Sverige presenteras nedan under Övriga fynd i fyndmaterialet). Tjurhuvudsbrakteaterna och vinkenaugen presenteras separat eftersom dessa i högre utsträckning och i större antal förekommer i svenska fynd under fas 1. År 1980 utkom Brita Malmer med verket *Den senmedeltida penningen i Sverige*. Där presenterar hon 1.175 ex. tjurhuvudsbrakteater i det medeltida Sverige (inklusive Åland men exklusive Finland) i hopade fynd (Malmer 1980, 152).

De s.k. tjurhuvudsbrakteaterna är brakteater som är präglade i Mecklenburg och vars motiv är det mecklenburgska vapnet; en tjur med krona. Motivet är alltid detsamma för alla mynten, men det förekommer flera typer av tjurhuvudsbrakteaterna med mindre variationer av myntets motiv sedan 1200-talet. Oertzen redovisade 188 olika typer i *Die Mecklenburgischen Münzen des Grossherzoglichen Münzkabinet* (Oertzen 1900, bilaga

1230-1240 ff). Han har gett dem en relativ datering efter myntens olika variationer. De som hittats i Sverige är nästan uteslutande präglade efter ca 1440 (se nedan). Ett särskiljande drag för dem är att de antingen har strålring eller slät ring (fig. 6-7). Det kan tolka som två olika kronologiska faser eller att det rör sig om två olika myntverk i Mecklenburg.

Det är inte klarlagt vid vilka myntverk tjurhuvudsbrakteaterna präglades, men Michael Kunzel beskriver i verket *Das Münzwesen Mecklenburgs von 1492 bis 1872* de myntverk som var i bruk i Mecklenburg mellan 1492 och 1872. Antagligen var i alla fall några av de myntverk som fanns 1492 också i bruk tidigare än så och kan potentiellt vara myntorter för tjurhuvudsbrakteaterna. Tidiga myntverk är t.ex. Güstrow, där det finns information om att Anthonius Wellens var myntmästare 1492-1497 (Kunzel 1994, 305). Andra tidiga myntorter som nämns är Gadebusch (1542-1666) och Grevesmülen (1525-1585) (Kunzel 1994, 305). De nämnda myntorterna ligger geografiskt nära Danmark och mynten kan möjligen ha nått Sverige via Danmark. N.L. Rasmusson skrev i en artikel 1937 att de typer av tjurhuvudsbrakteater där kronan på tjuren går ihop skulle kunna vara en svensk typ som präglats på 1300-talet av Albrekt av Mecklenburg, eftersom de var vanligare i svenska fynd än de andra typerna som var mer ovanliga (Rasmusson 1937, 200). Den teorin byggde den norske numismatikern Ola Sæther vidare på och kunde i artikeln *Mecklenburgske Oksehodebrakteater i norske kirkefund* från 1965 visa att de typer av tjurhuvudsbrakteater som

Figur 6-7. Mecklenburg, tjurhuvudsbrakteater, figur 6 (slät ring) och figur 7 (strålring).

Figur 14. Gustav I, Svartsjö, 4 penning 1546.

år 1523. Det finns en typ av fyrk som har årtalet 1522 men som troligtvis präglats senare (Lagerqvist 1995, 129). Örtugarna skulle hålla en silverhalt på 469/1000 och en vikt på 1,46 g. Fyrkens skulle vara 0,94 g och hålla en silverhalt på 344/1000 i silver. Grevefejden utbröt 1534 mellan Danmark och Hanseförbundets Lübeck (fejden handlade om att Lübeck ville förbjuda Danmark att ingå handelsavtal med Nederländerna som skulle underminera Hanseförbundets roll i Östersjön). Kriget pågick mellan 1534-1536 och resultatet blev att Lübeck förlorade kriget och minskade i betydelse i Östersjöområdet. Sverige ställde sig på Danmarks och den nye kungen Kristian III:s sida i konflikten. Att Sverige gick in på Kristian III:s sida finns det troligtvis flera anledningar till. Gustav I ville slutgiltigt tysta Kristian II:s anhängarskaror (som var för ett återinsättande av denne på den danska tronen), men såg samtidigt möjligheten att slippa betala tillbaka det kvarvarande lånet som han tagit emot av Lübeck under erövringskriget av Sverige mot Kristian II (Lagerqvist 1995, 135).

I Stockholm präglades 1535 danska markmynt och skillingar med Kristian III porträtt och det danska riksvapnet. Dessa var med största sannolikhet präglade för att betala de soldater som stred på Kristian III:s och Gustav I:s sida i konflikten.

År 1534 började man i Stockholm att prägla daler, ½ daler och även ¼ daler. De första dalermynnten hade en vikt på 29,45 g och halt på 953/1000, vilket låg över den europeiska standarden och myntens halt sänktes redan 1542 till 875/1000 (Lagerqvist 1995, 137). Från 1536 präglades också mark-

mynt (marken hade under medeltiden varit ett räknemynt) i Stockholm och Västerås.

Från 1540 flyttade man all myntning till Svartsjö slott utanför Stockholm som blev rikets enda myntort i tio år fram till 1550, om man inte räknar med en årtalslös örtugsmyntning i Stockholm (Lagerqvist 1995, 139). I Svartsjö präglades mynt i dalervalörer (1, ½, ¼), markvalörer (1, ½), samt 2 öre och penningvalörer (4, 2 och 1) (fig. 14). Man präglade också klippingar i valörerna 15 öre, 12 öre, 4 öre och 2 öre. Klippingmynten kunde produceras snabbare och skulle bekosta trupperna som skulle slå ned det s.k. Dackeupproret (1542-1543) (Lagerqvist 1995, 141).

Mellan 1550-1555 präglades inte några mynt i Sverige utan det var under kung Gustavs sista krig mot Ryssland 1555-1557 som myntningen återupptogs i Stockholm och Åbo 1556. Såväl rundmynt som klippingar präglades i mark- och öresvalörer liksom en daler 1559.

Fynd från perioden 1520-1560 i Sverige

Fynden från Sverige under fas 2 (1520-1560) är katalogiserade av författaren. Här ingår 328 mynt som präglades mellan 1520-1560, d.v.s. betydligt färre än under fas 1.

Tabell 15 visar att de svenska mynten hittats i störst antal och är helt dominerande under fas 2. Utländska mynt, som under fas 1

Ursprungsland	Antal mynt
Sverige	300 ex.
Tyskland	12 ex.
Danmark	8 ex.
Gotland (Sören Norby)	3 ex.
Baltikum	2 ex.
Norge	1 ex.
Polen	1 ex.
Österrike	1 ex.

Tabell 15. Myntfynden 1520-1560, antal och ursprungsland.

Figur 13. Danmark, Kristian II, Malmö, skilling (klipping) u.å. (1518-1522).

behövdes pengar. De fick han låna av Lübeck eftersom Lübeck var oroliga över ett tilltänkt handelsavtal mellan Danmark och Nederländerna som skulle kunna underminera Hanseförbundets handelsimperium i Östersjön (Harrison och Eriksson 2010, 289). Genom att Gustav Eriksson fick låna pengar blev han tvungen att gå med på att ge Hanseförbundet privilegier i Östersjöhandeln vilket innebar bl.a. tullfrihet. År 1523 gav de sista unionsstyrda städerna som Kristian hade kontroll över i Sverige upp och Gustav Eriksson valdes samma år till svensk kung. Detta innebar det slutgiltiga slutet på Kalmarunionen och början på Vasatiden där olika medlemmar av familjen Vasa skulle styra Sverige fram till 1654. För Kristian II gick det sämre. Efter förlusten av Sverige tvingades han i exil även från Danmark till förmån för sin farbror hertig Fredrik, sedermera kung Fredrik I.

Under Kristian II:s tid som svensk regent cirkulerade en stor mängd av hans *klippingar* i Sverige (fig. 13). De var mynt som troligtvis hade nått Sverige efter Kristians invasionskrig mot Sten Sture d.y. 1520 (Lagerqvist 1995, 125). Klippingarna innehöll en stor mängd koppar och präglades med skillingstampr trots att de inte var värda en skilling (Silvegren 1995, 282). Mynten ogillades på grund av deras låga silverinnehåll, vilket ställde unionskungen i dålig dager. Gustav Erikssons första myntning i Sverige blev att prägla s.k. *18 penningar klipping* som i själva verket bara var värda 2 penningar. Dessa präglades mellan 1521-1523 i Hedemora i Dalarna, Söderköping i Östergötland och Västerås i Västmanland. De flesta av mynten präglade han som imitationer av de samtidigt

cirkulerade danska klippingmynten. Troligtvis var det ett sätt att göra Kristian II ännu mer impopulär i Sverige eftersom mynten ogillades. Själv kunde han prägla och sprida dåliga mynt som kunde betala upproret men undslapp kritiken som följde (Lagerqvist och Nathorst-Böös 1968, 130-1).

Gustav I som myntherre

Under tiden som riksföreståndare lät Gustav Eriksson prägla den högre valören öre som tidigare bara varit ett räknemynt. Valören började präglas 1522 och gavs ut fram till 1533 vid myntverken i Arboga, Stockholm, Uppsala, Västerås och Åbo. På dessa mynt beskrivs Gustav Eriksson som *Gubernator* (hövitsman/riksföreståndare) eller så används den inskrift som tidigare riksföreståndare använt nämligen S. ERICVS REX SVECIE (Lagerqvist 1995, 128). Det var bara i Stockholm och Västerås som myntningen av ören var omfattande, då mynt från de övriga myntorterna är mycket ovanliga. Intressant är att man i Åbo präglade en typ av öresmynt med omskriften gubernator trots att Gustav Eriksson valts till svensk regent i Strängnäs året innan. Under Gustav Erikssons tid som svensk riksföreståndare 1522 präglades också 1/4 gyllen, ett silvermynt som bara är känt i tre exemplar och präglades i Hedemora eller Söderköping. Att de är så få till antalet menar Lars O Lagerqvist beror på att de troligtvis är en betalningsrest till något utländsk anhängare eller ett så kallat presentmynt (Lagerqvist 1995, 132). Året efter präglas också silvermyntet 1 *gyllen* i Uppsala och 1528 i Stockholm. Stockholmsgyllen kan vara Sveriges första kastmynt och präglats till Gustav Erikssons kröning i Uppsala samma år. Det finns också ett unikt gyllenmynt som avslag i guld och som väger hela 26 g (Lagerqvist 1995, 133).

Under Gustav I präglades många olika valörer vid ett flertal olika myntorter. I Stockholm och Västerås präglades stora mängder örtugar och fyrkar (½ örtug) från

är vanliga i norska fynd var ovanliga i tyska (Sæther 1965, 173). På 1970-talet började man dock frånga den teorin då forskare som undersökt den geografiska spridningen på de s.k. svenska tjurhuvudsbrakteaterna och spridningen av andra svenska mynt, såg att spridningen ser olika ut. Brita Malmer menar också att silverhalten och myntens vikt är för låg, hon visade att Albrekts svenska penningar väger ca 0,3 g och har en silverhalt på 50 % silver. Tjurhuvudsbrakteaterna väger ca 0,2 g. och med största sannolikhet har de lägre silverhalt (Malmer 1980, 80).

Utöver variationen med strårling eller slät ring finns en viss skillnad i den ikonografiska framställningen. Mynten bär ingen inskription som kan ge ledtrådar om myntherre eller myntens präglingsår. Mynten har arkeologiskt i vissa fall kunnat ges en relativ datering med hjälp av andra mynt i fyndsammansättningen eller ur den arkeologiska kontexten fynden är hittade i. Jörgen Steen Jensen och Brita Malmer har studerat depåfynd av tjurhuvudsbrakteater från Danmark, Tyskland och Sverige. De typer som har hittats i Sverige finns i skatter från 1400-talet (äldsta från ca 1440) och måste dateras till 1400-talets mitt och andra hälft (Malmer 1980, 80). De typer som kan dateras till 1200- och 1300-talen är mycket få. Majoriteten av mynten bör ha cirkulerat i Sverige under senare delen av 1400-talet och också hamnat i svensk jord då, eftersom det är under den perioden som även danska mynt cirkulerar i större antal.

Den andra gruppen tyska mynt är vinkenaugen. Dessa mynt är penningar präglade på flera orter främst i Pommern, men även i Mecklenburg (Dannenberg 1893, 81ff). De har liksom tjurhuvudsbrakteaterna ingen namngiven myntherre eller myntort, men kan dateras till ca 1350-1450. Däremot kan man utifrån de varierande utformningarna av motiven i vissa fall utskilja myntorten, men i många fall identifieras mynttypen efter vikten och storleken på myntet. De är svåra

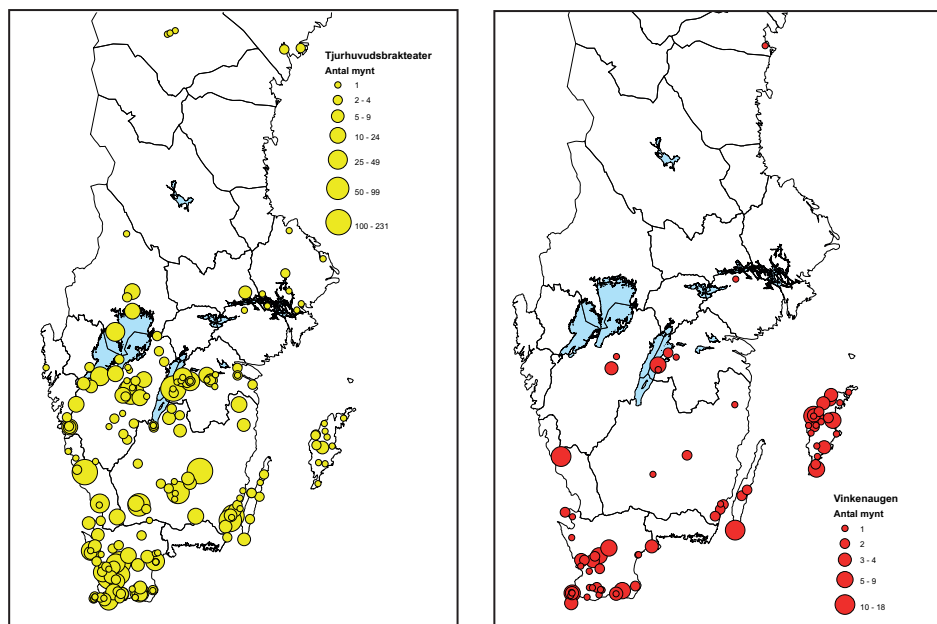
att identifiera eftersom de både är underlödiga och många exemplar är dåligt präglade (Fridh 2014, 27). Det ligger därför egentligen tidigare än denna studies forskningsområde, men med största sannolikhet cirkulerade dessa mynt också mellan 1450-1520 i Sverige och därför tas de med här.

De tyska myntens rumsliga spridning

I Sverige är tyska mynt från perioden 1450-1520 en stor fyndgrupp. I min katalogisering av tjurhuvudsbrakteater och vinkenaugen togs alla mynt funna i Sverige med dagens territoriella gränser upp. De uppgick då till 2.259 tjurhuvudsbrakteater och 215 vinkenaugen. Mynten funna inom det medeltida Sverige (som jag kommer att ha som utgångspunkt här) är 1.320 tjurhuvudsbrakteater och 45 vinkenaugen. Jag har valt att ta med alla tjurhuvudsbrakteater och vinkenaugen från det medeltida Sverige som jag funnit, eftersom det inte går att säga vilka av mynten som inte cirkulerade i Sverige under fas 1.

Informationen i grävrapporter från 1900-talets början innehåller sällan några dateringsreferenser varken när det gäller tjurhuvudsbrakteaterna eller vinkenaugen vilket gör dateringen i hopade fynd och lösfynd svår. De tyska mynten är katalogiserade av författaren utifrån fynduppgifter i Numismatiska forskningsgruppen fyndarkiv, Sveriges mynthistoria, Landskapsinventeringen, Nordisk Numismatisk Årsskrift 1971-2015 och kompletterade fynduppgifter från utgrävningsrapporter arkiverade vid Kungl. Myntkabinettet i Stockholm. I spridningskartorna visas hela dagens Sverige eftersom det är intressant att jämföra det medeltida Sverige med närliggande landskap för att undersöka varifrån importen kommer ifrån. Däremot är bara mynt som är funna inom det medeltida Sveriges gränser med i analysen.

I figur 8-9 visas de tyska myntens spridning i Sverige under fas 1 1450-1520. Tjurhuvudsbrakteaterna är den största kategorin tyska mynt med 2.259 ex. inkl. de

Figur 8-9. Spridningen av tjurhuvudsbrakteater (8) och vinkenaugen (9) i fynd i Sverige.

tidigare danska och norska landskapen som idag tillhör Sverige, liksom Gotland, som sedan 1361 var en del av det danska riket. Flest mynt är hittade i Småland med 655 ex., Västergötland med 308 ex. och Östergötland med 275 ex. I Skåne har man funnit 625 tjurhuvudsbrakteater och i Halland 231 ex. Det tyder på att mynten troligtvis nått Sverige via de danska landskapen. På Gotland har man funnit relativt få tjurhuvudsbrakteater (20 ex.) och på Öland bara 11 ex. vilket gör att den troligaste importvägen måste varit via Skåneland. De största hopade fynden av tjurhuvudsbrakteater som gjorts i det medeltida Sverige är från Åseda kyrka i Småland med inte mindre än 231 ex. Stora hopade fynd kommer från Alvastra kloster (168 ex.) Gudhems kloster (107 ex.) och Växjö domkyrka (87 ex.).

De fyndrikaste landskapen för vinkenaugen skiljer sig från tjurhuvudsbrakteaterna. Antalet mynt uppgår bara till 215 ex. om man inkluderar de tidigare danska och norska

landskapen samt Gotland. De fyndtätaste landskapen i det medeltida Sverige är Öland (17 ex.), Småland (11 ex.) och Östergötland (10 ex.). De flesta myntfynden, om man räknar med dagens Sverige, är dock gjorda i Skåne med 91 ex. och Gotland med 57 ex. Utifrån myntens rumsliga spridning är det troligt att mynten nått Sverige via Gotland (det enda landskapet med ett fyndantal om fler än tio mynt i landskapet och med fler vinkenaugen än tjurhuvudsbrakteater). Därifrån har mynten i ett andra skede sedan nått Öland och östra delen av Sydsverige. Myntens spridning tyder på att de bara har spelat en roll i cirkulationen i södra Sverige, då man bara hittat ett mynt i Mälardalsområdet och ett mynt i norra Sverige (Njurunda ödekyrka, Medelpad). Skåne har flest fynd av vinkenaugen, men de närliggande landskapen har få vilket tyder på att spridningen skett från Gotland. Det största hopade fyndet av vinkenaugen är gjort vid Johannes kapell på Öland med 11 ex. och

var Stockholm, Kalmar och Visby hansestäder. I Nordtyskland präglades hanseatiska mynt i olika valörer. Dessa var *schilling*, *sechsling*, *witten*, *dreiling*, *blaffert*, $\frac{1}{4}$ *witten* och *pfennig* (Odebäck 2008, 2-4).

Från perioden 1450-1520 är fynden av hanseatiska mynt Sverige få. Enbart 8 mynt är funna från perioden i Sverige. Valörerna är *sechsling* (2 ex.), *witten* (2 ex.) och *pfennig* (4 ex.) och de är funna i Småland (5 ex.), Västergötland (1 ex.), Södermanland (1 ex.), Öland (1 ex.).

MYNTFYND I SVERIGE, FAS II (1520-1560)

Historisk bakgrund till materialet

Under fas 2 behandlas mynt som hittats i Sverige och är präglade under perioden 1520-1560. Fas 1 avslutades i och med att Kristian II hade krönts till unionskung den 4 november 1520. Kristians tid som unionskung blev dock turbulent redan i ett tidigt skede. Efter kröningen samlades riksrådet den 7 november för överläggningar tillsammans med den nye unionskungen på Stockholm slott (Harrison och Eriksson 2010, 282). Där anklagades flera av medlemmarna i det svenska rådet för kätteri trots tidigare löfte om amnesti och straffades genom *Stockholms blodbad* där ca 100 personer avrättades på Stortorget i Stockholm den 8-9 november (Elfver och Frösell 1995, 120). De hade gett stöd åt Sten Sture d.y. under krigen mot Kristian II, men bland dem fanns andliga ledare, frälse och borgare. Stockholms blodbad var det första utrensningen som Kristian II genomförde mot politiska motståndare. Döandet fortsatte under kung Kristians eriksgata med avrättningar av politiska motståndare i städer som han besökte (t.ex. Norrköping, Linköping och Vadstena) (Harrison och Eriksson 2010, 285).

Han avbröt eriksgatan i ett tidigt skede redan vid Jönköping för att åka tillbaka till Danmark och lämnade då Sverige med ett

styrande riksråd lett av bl.a. hövitmannen i Stockholm, Didrik Slagheck (Harrison och Eriksson 2010, 285). Under kungens frånvaro startade ett antal uppror på skilda platser i Sverige. De var resningar från allmogen med krav på förändringar eftersom Kristian krävde allmogen på flera och nya skatter och att de inte längre skulle ha rätten att bära vapen. Dessa krav ställde Kristian eftersom han var orolig för uppror, men de nya kraven fick motsatt effekt (Harrison och Eriksson 2010, 341).

Kung Kristian hade också satt danska och tyska fogdar på rikets borgar (Harrison och Eriksson 2010, 285). Från och med vintern 1520 överfölls kungliga skatteindrivare och deras insamlade skatter rövades bort. I vissa områden skattevägrade också allmogen. Upproren började i Småland i trakten runt Kalmar där den danska fogden Sören Norby (senare dansk hövitsman på Gotland) försökte få stopp på upproret. Vidare i Dalarna (där en majoritet tidigare stött Sturarna), där den 19-åriga Gustav Eriksson (Vasa) var ledare för resningen. Gustav hade flytt dansk fångenskap från Kalö slott på Jylland och via Lübeck kommit tillbaka till Sverige (Harrison och Eriksson 2010, 288). Det gick bra för upprorsmännen då Gustav Eriksson vann flera mindre drabbningar mot kung Kristians soldater. Även det råd som Kristian låtit styra Sverige i sin frånvaro led av inre splittringar. Dessa delades i två läger och kungens hövitsman i Stockholm (Didrik Slagheck) fängslades och ersattes med Sten Sture d.y.s gamle motståndare, den unionsvänliga Gustav Trolle (Harrison och Eriksson 2010, 288). Upproret gick bra och vid ett möte i Vadstena i augusti 1521 valdes Gustav Eriksson till svensk riksförstandare av upprorsmännen. I praktiken var dock unionen kvar då flera av de viktigaste städerna i riket fortfarande styrdes av unionsvänliga (t.ex. Stockholm och Kalmar). För att den nyutnämnda riksförstandaren skulle ha möjlighet att belägra dessa städer

Ursprungsland	Antal ex funna i Sverige	Valörer
England	3 ex.	Nobel (1 ex.), rosenobel (1 ex.) okänd valör (1 ex.)
Nederländerna	5 ex.	Gyllen (3 ex.), Dukat (1 ex.), florin (1 ex.)
Schweiz	1 ex.	Gyllen
Spanien	2 ex.	Okänd valör
Tyskland	12 ex.	Gyllen
Ungern	2 ex.	Dukat

Tabell 14. Guldmynt funna i Sverige.

Hospitals Sankt Marien des Deutschen Hauses zu Jerusalem (Lundmark 2007, 1). Från 1200-talet hade orden byggt flera städer och blivit en maktfaktor i Europa. Högsätet låg i Marienburg (dagens Malbork i Polen) men orden fick också genom erövringar och donationer större egendomar i hela Europa bl.a. ett donationsgods i Sverige (Sörmland) i bruk mellan 1262-1467. De gav ut mynt i ett flertal valörer.

Från Tyska Orden finns tre mynt som är präglade under perioden 1450-1520. Vardera ett ex. (fig. 12) kommer från Gudhems kloster i Västergötland, Helgeandsholmen i Uppland och Källa ödekyrka på Öland. De tre mynten är alla penningar.

Guldmynt

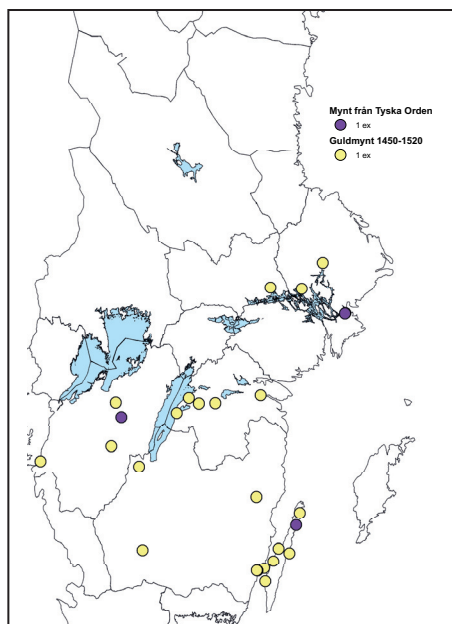
I Sverige har man från perioden 1450-1520 funnit 25 guldmynt som lösfynd eller hopade fynd. Medeltida guldmynt generellt förekommer i svenska fynd från 1300-talet och framåt men är vanligast under 1400-talet (Rasmusson 1962, 172). De guldmynten som är med här är katalogiserade av Kenneth Jonsson. Det största antalet kommer från Tyskland med 12 ex. (tabell 14). Den vanligaste valören är gyllen med 16 ex.

Rumslig spridning

I figur 12 syns att spridningen av mynten är störst i södra och mellersta Sverige. Det finns koncentrationer i östra Småland med Öland resp. ett antal närliggande fynd i Östergötland. Det nordligaste fyndet (Uppsala) är en

tysk gyllen präglad för ärkebiskopen Dietrich von Erbach i Mainz. Av de 12 mynt som hittats i Småland och på Öland är 6 ex. tyska.

Från fas 1 har man också funnit mynt från Hansan. Hanseförbundet grundades för att underlätta och kontrollera handeln på de stora sjöarna Östersjön och Nordsjön och de kontrollerade varor och priser på gods som fraktades där. På 1300-talet var hanseförbundet som störst med ett 70-tal medlemsstäder. Lübeck var hansans viktigaste stad. I Sverige

Figur 12. Fynd av mynt från Tyska Orden och guldmynt 1450-1520.

Fyndplats	Antal mynt
Kloster	290 ex.
Konvent	78 ex.
Landsortskyrkor	792 ex.
Stadskyrkor	122 ex.
Städer	21 ex.
Övrigt: landsbygd	61 ex.
Övrigt: stad	1 ex.

Tabell 9. De vanligaste fyndplatserna för tjurhuvudsbrakteater och vinkenaugen i det medeltida Sverige.

Alvastra kloster med 7 ex. Annars kommer de största hopade fynden med vinkenaugen från de forna danska landskapen och Gotland såsom Nedraby kyrkoruin i Skåne (18 ex.), Getakärrs kyrkoruin i Halland (18 ex.) och i S:t Hans och S:t Per i Visby på Gotland med tillsammans 13 ex.

Totalt har man funnit 1.365 tjurhuvudsbrakteater och vinkenaugen i det medeltida Sverige (tab. 9). Dessa är fördelade på 1.143 mynt på landsbygden och 222 ex. i städerna. Den vanligaste fyndkategorin är hopade mynt i kyrkor på landsbygden med 792 ex. (tabell 9) därefter följer kloster med 290 ex. (varav en majoritet kommer från ett fynd, Alvastra kloster med 168 ex.) och stadskyrkor med 122 ex. Resultatet visar att ca 16 % av mynten är funna i städerna resp. ca 84 % på landsbygden. 58 % av mynten är funna i landsbygdskyrkor vilket tyder på att de främst använts på landsbygden. Mynten funna i städer utanför den kyrkliga miljön är få (21 ex. eller ca 1,5 %) vilket visar att mynten inte spelat någon avgörande roll för handeln i städerna, där svenska mynt kanske fanns att tillgå. I det fyndrikaste landskapet Småland med 655 ex. kommer 96 ex. (15 %) från städer. I Västergötland med totalt 308 ex. kommer 27 ex. (9 %) från städer. I Östergötland har man funnit 275 ex. varav 89 ex (32 %) kommer från städer. Det visar att det var på landsbygden som

tjurhuvudsbrakteaterna och vinkenaugen fick störst spridning.

Fynd av baltiska mynt

År 1422 eller 1426 skedde det en myntreform i Baltikum och nya valörer började präglas. Dessa var *schilling*, *pfennig* och *scherf* och de präglades efter tysk mynträkning (Carlsson och Jonsson 2001, 19). I Baltikum fanns flera oberoende myntherrar. I Riga och Kockenhusen präglades mynt för ärkebiskopen av Riga, i Dorpat för biskopen i Dorpat och den Livländska Orden präglade mynt i Reval, Wenden och Riga. Det fanns också periodvis en gemensam myntning i Riga mellan ärkebiskopen av Riga och den Livländska Orden. Staden Reval hade också myntningsrätt och präglade egna mynt. Ärkebiskopssätet i Riga upprättades 1225 och det var med största sannolikhet då som ärkebiskopen fick myntningsrätt. Biskopsdömet i Dorpat upprättades 1219 och började präglade mynt ca 1265. Livländska Orden var en del av Tyska Orden och fick på grund av sitt geografiska läge i Livland i Baltikum benämningen *Livländska orden*. Den grundades först som Svärdsriddarorden 1202 eller 1203 för att 1237 uppgå som en del av den Tyska Orden (Fridh 2014, 28).

I undersökningen av baltiska mynt som hittats i Sverige har jag valt att utöka undersökningens tidsaspekt och ta med mynt som präglades redan året för myntreformen 1422. Detta för att de mynt som präglades 1422 med största sannolikhet cirkulerade även under fas 1 med början 1450. Studien

Landskap	Antal baltiska mynt
Dalsland	1 ex.
Småland	8 ex.
Västergötland	1 ex.
Östergötland	5 ex.
Öland	5 ex.

Tabell 10. Baltiska mynt i svenska fynd.

Baltisk myntort	Totalt antal ex från det medeltida Sverige
Biskopen i Dorpat	12 ex.
Livländska Orden	2 ex.
Reval (staden)	4 ex.
Ärkebiskopen från Riga	2 ex.

Tabell 11. De baltiska myntorternas representation i de svenska fynden.

Valör	Antal exemplar
Schilling	8 ex.
Pfennig	11 ex.
Scherf	1 ex.

Tabell 12. De olika valörernas antal i det baltiska materialet.

bygger på Carlssons & Jonssons katalog av baltiska mynt funna i Sverige (Carlsson och Jonsson 2001). Från det medeltida Sverige har man funnit 20 mynt i lösfynd och hopade fynd präglade mellan 1422-1520 i Baltikum.

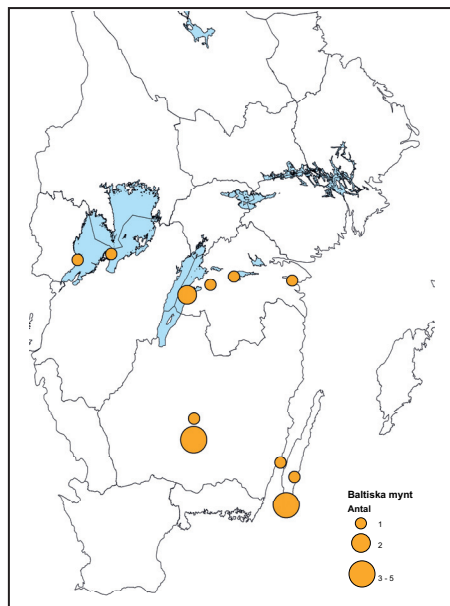
Bara fem landskap är representerade med baltiska mynt från perioden, varav tre har fler än ett mynt i fyndmaterialet. Av tabell 10 framgår att dessa landskap är Småland med 8 ex., Östergötland med 5 ex. och Öland med 5 ex.

Tabell 11 visar de vanligaste myntutgivarna i de svenska fynden, varav mynt präglade för biskopen i Dorpat är de vanligaste i materialet. Tabell 12 visar att pfennig är den vanligaste valören.

Rumslig spridning

De 20 baltiska mynt som hittats i Sverige är alla hittade i en kyrklig eller borgmiljö. Alla mynten är lösfynd förutom i tre fall, Växjö domkyrka i Småland (5 ex.), Sankt Johannes kapell på Öland (4 ex.) och Alvastra kloster i Östergötland (2 ex.).

Den rumsliga spridningen i figur 10 tyder på att de baltiska mynten inte cirkulerade i

Figur 10. Fynd av baltiska mynt i det medeltida Sverige 1450-1520.

Sverige i någon större utsträckning under perioden 1422-1520. Att mynten också främst hittats i östra Sverige tyder på att de har nått Sverige via Östersjön. Om man gör en jämförande studie med närliggande landskap som inte var en del av det medeltida Sverige har man funnit 8 ex. på Gotland, 7 ex. i Skåne och 2 ex. i Blekinge från perioden 1422-1520. Gotland har lika många baltiska fyndmynt som Småland. I Skåne har man funnit ett mynt mindre (7 ex.). Det visar att mynten också skulle kunna nått Sverige via de skånska landskapen och Danmark.

Övriga fynd i fyndmaterialet

Kategorin övriga fynd består av norska mynt, mynt från Tyska Orden, mynt från Hansan och lösfynd av guldmynt.

Fynd av norska mynt

Under hela fas 1 var Norge i union med Danmark och under vissa perioder även med Sverige. Det var under unionen med

Danmark som man i Norge började räkna efter det lybska myntsystemet (Skaare 1995, 109). År 1450 kröntes Kristian I till norsk kung i Nidaros (dagens Trondheim) (Skaare 1995, 95). Under Kristian I:s tid som unionskung präglades inga mynt i Norge utan det var först med hans efterföljare Hans som man började prägla mynt i Norge igen, den första myntningen sedan 1380-talet. Under Hans tid som myntherre präglades *skillingar*, *halvskillingar* och *hvider* i Bergen (Skaare 1995, 95). Hvider präglades även i Nidaros för ärkebiskopen. Hans lät också prägla *penningar* samt en valör, *gyllen*, i guld (inga hittade i svenska fynd) (Skaare 1995, 96). Kristian II blev kung 1513 och präglade bara skillingar (Skaare 1995, 97).

I Norge hade också ärkebiskopen i Nidaros myntningsrätt från 1458 och präglade penningar och hvider. I svenska fynd finns mynt från Gaute Ivarsson 1474-1510 och Erik Valkendorf 1510-1522. Under Erik Valkendorf präglades också skillingar liksom 2 penningar (Skaare 1995, 109).

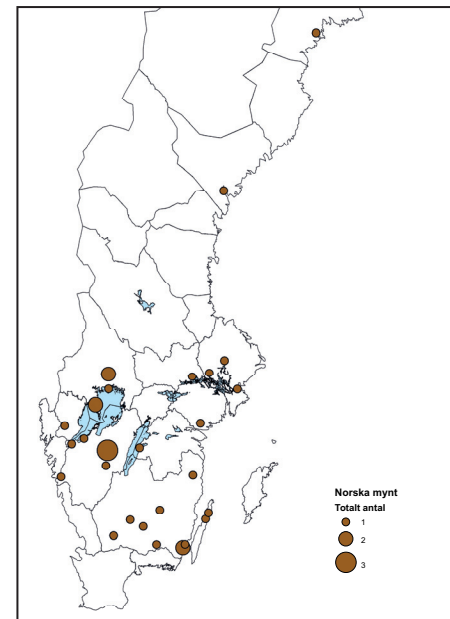
Rumslig spridning

Den rumsliga spridningen av de norska mynten bygger på en katalog gjord av Katja Siik (Siik 2000). Totalt ingår 32 norska mynt från det medeltida Sverige under perioden 1450-1520. De enda valörer som är funna i Sverige är hvider och penningar. Dessa är fördelade på myntherrarna Hans, Gaute Ivarsson och Erik Valkendorf. Som tabell 13 visar så är mynten under Hans i egen majoritet med 20 ex.

Figur 11 visar 9 mynt funna som hopade mynt mot 23 lösfynd. Av de 32 mynten är

Myntherre	Antal mynt
Hans	20 ex.
Gaute Ivarsson	10 ex.
Erik Valkendorf	2 ex.

Tabell 13. Myntfynd från respektive myntherre funna i Sverige.

Figur 11. Fynd av norska mynt 1450-1520 i det medeltida Sverige.

12 ex. funna i de närliggande landskapen Västergötland och Värmland vilket tyder på att de nått Sverige via gränslandskapen. Det är från Västergötland som det största hopade fyndet kommer med 3 ex. från Gudhems kloster (alla präglade för Gaute Ivarsson). De andra hopade fynden med fler än 1 ex. är Botilsäters kyrka i Värmland (2 ex.), Läckö slott i Västergötland (2 ex.) och Halltorps kyrka i Småland (2 ex.). Förvånade är dock att då trots att det totala antalet norska mynt är så få, har man ändå funnit 9 ex. i Småland och 5 ex. i Mälardalsområdet. Det kan kanske tyda på att mynten också cirkulerat i östra Sverige.

Fynd av mynt från Tyska Orden

I studiet av Tyska Ordens myntning har jag använt mig av Staffan Lundmarks databas av mynt från Tyska Orden i det medeltida Sverige (Lundmark 2007). Tyska Orden grundades 1198 som *Orden der Ritter des*